

# Adam Smith

---

BO SANDELIN

 Studentlitteratur

Denna titel har tidigare givits ut av SNS förlag och utges från och med denna andra upplaga av Studentlitteratur AB. Denna upplaga innehåller inga innehållsmässiga förändringar jämfört med den första upplagan.

### Kopieringsförbud

Detta verk är skyddat av upphovsrättslagen. Kopiering, utöver lärares och studenters begränsade rätt att kopiera för undervisningsändamål enligt Bonus Copyright Access kopieringsavtal, är förbjuden. För information om avtalet hänvisas till utbildningsanordnarens huvudman eller Bonus Copyright Access.

Vid utgivning av detta verk som e-bok, är e-boken kopieringsskyddad.

Den som bryter mot lagen om upphovsrätt kan åtalas av allmän åklagare och dömas till böter eller fängelse i upp till två år samt bli skyldig att erlägga ersättning till upphovsman eller rättsinnehavare.

Studentlitteratur har både digital och traditionell bokutgivning. Studentlitteraturs trycksaker är miljöanpassade, både när det gäller papper och tryckprocess.

Art.nr 37442  
ISBN 978-91-44-15487-9  
Upplaga 2:2

© Författaren och Studentlitteratur 2021  
studentlitteratur.se  
Studentlitteratur AB, Lund

Formgivning inlaga: Lena Eklund  
Formgivning omslag: Francisco Ortega

Printed by Exakta Print AB, Malmö 2023

# Innehåll

*Förord* 5

1. Från barn till filosof 8
2. Teorin om moraluppfattningar 29
3. Människans språk 40
4. Utlandsresa och skrivarmöda 52
5. Folkens välstånd 63
6. Tullkommissarien 85

*Noter* 91

*Referenser* 93

*Beställningstalong* 96



# Förord

NÄR DE STORA auktionshusen Christie's och Sotheby's 2002 åtalades i USA för att ha samarbetat om provisionsnivån åberopade de till sitt försvar ett påstående i Adam Smiths *Folkens välstånd* från 1776: »Folk inom samma bransch träffas sällan ens för nöjes skull utan att samtalet slutar i en konspiration mot allmänheten eller i något knep att höja priserna.« Om Smith menade att sådant beteende var oundvikligt, hur skulle det då kunna vara brottsligt, löd försvarsargumentet.<sup>1</sup>

Adam Smith är alltså en auktoritet även på 2000-talet. Hans namn dyker ständigt upp i diskussioner om frihandel och protektionism, arbetsdelning, marknadens uppgifter och statens uppgifter; ibland hänvisas till »den osynliga handen« som Smith använt som metafor. Hans uppfattning är inte alltid korrekt återgiven. Gamla filosofer råkar ofta ut för ödet att en modern samhällsdebattör känner till någon övergripande punkt i vederbörandes verk och via extrapolering tillskriver filosofen uppfattningar som denne inte alls hade. Det kan diskuteras om Adam Smith eller Karl Marx är svårast drabbad.

Att Adam Smith fortfarande åberopas gör det motiverat att se på vem han var, vad han tänkte och vad

han åstadkom. Vi kommer att se att Smith inte bara var ekonom. Sträng specialisering är en senare företeelse som vuxit fram samtidigt som det samlade vetandet blivit så omfattande att det är omöjligt för en enskild person att behärska mer än en flik av detta. Som de flesta av 1700-talets filosofer verkade Smith i en bred tradition, och han sökte samband mellan olika områden.

Smith var intresserad av naturvetenskap och vetenskapsteori. Ett tidigt manuskript handlar om astronomin historia, som han låter illustrera »principerna som styr filosofiska undersökningar«. Mer fragmentartade – Smith är inte den siste som inte hinner fullfölja sina planer – är några manuskriptsidor om fysikens historia respektive logikens och metafysikens historia. Fysiologiska fenomen som syn, hörsel, lukt, smak och känsel behandlar han i essän »Of the External Senses«.

Smith var intresserad av psykologi och socialpsykologi. Det främsta resultatet av detta är hans första bok, *The Theory of Moral Sentiments*, men det slår igenom överallt i hans skrivande, inte minst i *Folkens välfärd*.

Smith var intresserad av naturrättsfilosofi och författningsfrågor, vilket lyser igenom i hans böcker och hans föreläsningar i jurisprudence.

Smith var intresserad av konst i olika former. En lång essä handlar om »the Nature of that Imitation which takes place in what are called The Imitative Arts« och visar en syn på bland annat måleri och bildhuggeri som i dag kanske inte är *comme-il-faut*. Han funderade också över »the Affinity between Music, Dancing, and Poetry«.

Smith var intresserad av litteratur och språk. Han läste gärna de antika grekiska och romerska författarna, och han efterlämnade bland annat ett manuskript om »the Affinity between certain English and Italian Verses«. Under hans livstid publicerades essän »Considerations Concerning the First Formation of Languages«, som vi återkommer till.

I första kapitlet beskrivs Smiths liv från uppväxten i Kirkcaldy till professorsåren i Glasgow. Nästa kapitel ägnas hans första bok, *The Theory of Moral Sentiments*, som utkom 1759 och som han själv sägs ha betraktat som sin bästa bok. I tredje kapitlet behandlas hans syn på människans språk. Detta spelar en undanskymd roll i Smithlitteraturen, men ämnet roar mig. Det fjärde kapitlet handlar om tiden mellan *The Theory of Moral Sentiments* och *Folkens välstånd*, då Smith bland annat gjorde en flerårig resa till Frankrike som guvernör för en ung ädling. Mest känd är Smith numera för *Folkens välstånd*, som publicerades 1776 och som det femte kapitlet tar upp. Efter att *Folkens välstånd* kommit ut utnämndes Smith till tullkommissarie. Tiden därifrån till hans död 1790 behandlas i sista kapitlet.

# 1. Från barn till filosof

ADAM SMITHS FÖDELSEDATUM är okänt, men han döptes den 5 juni 1723 i Kirkcaldy, en relativt välmående skotsk hamnstad strax norr om Edinburgh med omkring 1 500 invånare. Den svenske industri-spionen Henrik Kalmeter noterade 1719–1720 att Kirkcaldy hade fem saltsjuderier, och exporten av salt, kol och linne var viktiga inkomstkällor, som emellertid tycks ha varit på tillbakagång som följd av förändringar i handelsmönstret efter unionen med England 1707. Där fanns också spiktillverkning, och det är troligt att Smith influerats av vad han sett av denna när han formulerade sitt välkända exempel på arbetsdelningens betydelse för effektiviteten i knappåls-tillverkningen.

Smiths far hade varit tulltjänsteman, men avlidit några månader före sonens födelse. Hans mor kom från den kända skotska ätten Douglas. Adam var parets enda barn. Ett antal prominenta personer uppräknade i faderns testamente bistod modern i uppfostran, och en kvinnlig kusin på moderns sida spelade stor roll som den som skötte hushållet. Smith förblev ogift, och med undantag för perioder då han vistades på annan ort levde han tillsammans med sin mor tills hon dog 1784.



Adam Smiths förste betydande levnadstecknare var den 30 år yngre Dugald Stewart, vars far varit skolkamrat med Smith. Som barn var Smith, enligt Stewart, klen och sjuklig, och hans mor förebråddes för att hon behandlade honom med överdriven försiktighet. Som vuxen led han av depressioner och svår hypokondri, och hans ängslan för sin hälsa förlamade periodvis hans arbetsförmåga.

I biografierna om Smith återges en uppseendeväckande episod som ska ha ägt rum när han var tre år. Vid ett besök i moderns hembygd någon mil inåt landet blev han bortrövad av ett resandesällskap, när han var ensam ute och lekte. Det finns två lokala traditioner om den exakta platsen för bortrövandet och lite olika varianter av detaljerna kring räddandet. Enligt Dugald Stewart, som fick sin version av händelsen från en son till Kirkcaldys präst, upptäckte morbrodern snart att Adam försvunnit, fick hjälp att ta upp jakten på sällskapet och hann ifatt det. Morbrodern blev därmed »det lyckade redskapet för att åt världen bevara ett snille som var ämnat att inte bara utvidga vetenskapens gränser utan även att reformera och göra Europas handelspolitik upplyst«.

Enligt den andra versionen skulle sällskapet ha hunnit ganska långt innan Adam räddades. En man meddelade att han hade mött en kvinna som bar ett barn som skrek förtvivlat. När räddningsexpeditionen skickats ut och kvinnan fick se den kastade hon pojken på marken och flydde genom skogen.

## Skoltiden

Smith blev en duktig skolpojke några år senare. Hans mors omsorger spelade säkert roll. Han var flitig och hade mycket gott minne, något som även de som mötte honom som vuxen vittnat om. Skolsystemet i Skottland och England beskrev han senare i *Folkens välstånd* som ganska bra. I Skottland hade nästan alla vanliga människor fått lära sig att läsa, och många också att skriva och räkna i små församlingsskolor. I England hade välgörenhetsskolor haft liknande betydelse, om än inte i samma utsträckning.

Det hus där Smith gick i skola var en bastant byggnad med två rum som Kirkcaldys stadsfullmäktige låtit uppföra samma år som Smith föddes, 1723. Efter den grundläggande utbildningen tycks Smith ha gått igenom *grammar school* 1731–1737, som den lokalt välkände läraren David Miller ansvarade för. I stadsfullmäktiges handlingar har man funnit en redogörelse för vilka ambitioner denne hade i undervisningen. Latin spelade en dominerande roll, men eleverna skulle också lära sig läsa och skriva engelska samt behärska aritmetiken. Ian Simpson Ross finner föregångarna i den skotska utbildningslagen från 1696 och i femtonhundratalets protestantiska reformatörers tillämpning av de italienska humanisternas plan för undervisning i retorik.

Även om Smith senare i grunden var positiv till det skotska skolsystemet menade han att vissa saker kunde vara bättre. Sålunda kritiserade han att ytliga kunskaper i latin fick företräde framför de nyttiga grunderna i geometri och mekanik. Ett skäl till kritiken

var att det »knappt finns något vanligt yrke som inte ger möjligheter att tillämpa geometrins och mekanikens principer«. Vanligt folk borde få »den nödvändiga introduktionen till såväl de mest sublimes som de mest användbara vetenskaperna«. <sup>2</sup> Kritiken mot latinet hindrade honom inte från att själv bli förtjust i de klassiska författarna.

I *Theory of Moral Sentiments* finns ett avsnitt där Smith tar upp skolans betydelse för individen i ett bredare perspektiv. När barnet är mycket litet har det ingen självbehärskning, men när det blivit så stort att det börjar i skolan erfar det att det behöver kunna behärska både otåligheten och andra känslor. Annars blir det problem i relationerna med skolkamraterna. Barnet börjar således att »över sina egna känslor utöva en disciplin som sällan ett långt livs övning räcker för att bringa till fullständig perfektion«. <sup>3</sup> Skolan var alltså viktig.

Med stöd av vad Smiths skolkamrater berättat pekar Stewart på att Smith hade passion för böcker. Hans svaga kroppskonstitution hindrade honom från att ta del i de mer aktiva nöjena, men han var varm, vänlig och generös och därför omtyckt. Redan i ungdomen var han tankspridd och talade för sig själv, en vana han fortsatte med under resten av livet.

### *Universitetsstudier*

Den 14 november 1737 skrevs Adam Smith in vid universitetet i Glasgow. Han var då 14 år, vilket i dåtidens utbildningssystem inte var någon ovanligt låg

ålder. Universitetet var litet och hade bara 12 professorer. Det var inte självklart att valet skulle falla just på Glasgow. Det fanns flera alternativ, framför allt Edinburgh vars universitet växte i anseende. Smith tycks emellertid ha ansett att Edinburgh i alltför hög grad kännetecknades av utsvävningar och brottslighet och föredrog därför Glasgow.

Vid de skotska universiteten började studenterna normalt med ett propedeutiskt år som koncentrerades på latin. Andra året stod grekiska i centrum. Smith ansågs uppenbarligen ha lärt sig tillräckligt av de klassiska språken i Kirkcaldy och började direkt på tredje årskursen eller *semi*-året. Där ingick enligt en samtida källa två timmar dagligen i logik, metafysik och pneumatik, som i detta sammanhang närmast var ett slags filosofi, samt en timme geometri. Det var också möjligt att följa föreläsningarna i grekiska, vilket Smith tycks ha gjort, och det grekiska språket och litteraturen blev ett livslångt intresse.

I slutet av *semi*-året var det förhör, och Smith torde bland annat ha fått svara inför professorn i moralfilosofi, Francis Hutcheson (1694–1746), som föreläst i pneumatik och som nästa år skulle ha Smith bland studenterna i moralfilosofi. Hutcheson var den lärare som betydde mest för Smith. Långt senare, 1787, när Smith var generalkommissarie vid tullverket för Skottland, hade han valts till universitetets rektor, vilket var en deltidssyssla med ordförandeuppdrag. I ett tackbrev till universitetets principal erinrar sig Smith »den oföreglömlige dr Hutchesons duglighet och dygder«.

Hutcheson var den i Glasgow som bröt traditionen

att föreläsa på latin. Genom att i stället föreläsa på sitt och studenternas modersmål gick budskapet fram bättre. Föreläsaren uttrycker sig klarare och åhöraren uppfattar bättre på sitt modersmål. Hutcheson utmärkte sig också genom att kunna föreläsa utan anteckningar, vilket väl hängde samman med att han undvek latinet.

Hos Hutcheson fanns idéer som senare författare ibland blivit mer uppmärksammade för. I hans *Inquiry into the Original of Our Ideas of Beauty and Virtue* (1725) finns satsen »den handling är bäst som åstadkommer största lycka åt största antalet«. Denna utilitaristiska tanke är väl mera känd som Jeremy Benthams grundläggande axiom i *Fragment on Government* (1776), formulerat som att »det är största lyckan åt största antalet som är måttet på rätt och fel«. Andrew Skinner pekar på en rad punkter där Hutchesons inflytande på Smith kan skönjas, och Edwin Cannan menade med hänvisning till Hutchesons prisanalys att »troligtvis är det i detta kapitel som embryot till *Folkens välfärd* står att finna«.

Moralfilosofin var ett brett ämne. Hutcheson tog i sin undervisning upp sådant som dygdens natur, men meddelade också »kunskap om naturens lag«. Det senare innefattade privaträtt, ekonomi och politik och påverkade Smiths egen uppfattning om det ekonomiska systemet. Religiös, politisk och ekonomisk frihet var centrala inslag hos Hutcheson som Smith tog till sig. Dock anses Smith inte vara lika långtgående som Hutcheson i detta avseende.

I Smiths utbildning ingick också naturfilosofi eller

fysik i vid mening. Han blev bekant med de lagbundna sambanden i den Newtonska världsbilden. Allt detta fanns i bakgrunden när Smith senare i sitt eget författarskap beskrev ekonomin som ett sammanhängande system.

Kring månadsskiftet maj–juni 1740 lämnade Smith Glasgow utan examen. Han hade fått ett stipendium, Snell Exhibition, som tog honom till Balliol College vid Oxfords universitet för att studera vidare. Stipendiet var visserligen avsett för utbildning av skottar till tjänst i engelska kyrkan, men Smith var inte lagd åt det hållet. Han red på häst till Oxford, vilket tog flera dagar, och under färden noterade han att landet var rikare och jordbruket mer utvecklade när han kommit över gränsen till England.

Undervisningen i Oxford var vid den tiden ganska slapp. Enligt ett tillspetsat påstående hade lärarna vid Balliol College så lite att göra att de fördrev tiden med att sitta på Broad Street och se postdiligensen från London passera. Adam Smith själv beskrev på sitt sarkastiska vis tillståndet i ett brev till sin kusin och förmyndare William Smith i augusti 1740: »om någon skulle äventyra sin hälsa i Oxford genom överdrivna studier är det vederbörandes eget fel, eftersom vår enda uppgift här är att gå till andakt två gånger om dagen och till föreläsning två gånger i veckan.»

När Smith senare diskuterar problem med incitamentsstrukturen vid universiteten har han erfarenheterna från det engelska Oxford och det skotska Glasgow i minnet. I *Folkens välstånd* talar han om att skolors och universitets donationsmedel har minskat

lärarnas tvång att vara flitiga eftersom donationerna gjort att de kan få sin försörjning oberoende av framgång och rykte. Vidare tenderar en medlem i en grupp att acceptera andras lathet för att få sin egen lathet accepterad. Det hade bidragit till att »större delen av de offentliga professorerna vid universitetet i Oxford sedan många år helt gett upp till och med skenet av att undervisa«. <sup>4</sup>

Generellt finns en skillnad mellan rika och fattiga universitet. Det är lättare att genomföra förbättringar i undervisningen vid fattiga universitet, menade Smith. Där är lärarna för sin försörjning mer beroende av studenternas avgifter och måste måna om sitt rykte. De skotska universitetet var därför, trots alla brister, de bästa i Europa.

En tidstypisk observation är att i länder där kyrkan är rik, vilket gäller katolska länder och England, dräneras universitetet på sina bästa medarbetare, som i stället går till mer lockande befattningar i kyrkans tjänst. I en del protestantiska länder – Smith nämner Tyskland, Holland, Sverige och Danmark – är det tvärtom så att »universitetet kontinuerligt dränerar kyrkan på alla dess mest framstående lärda män«. <sup>5</sup>

Om Oxford var ett nedgången universitet, varför stannade Smith då där i sex år? Ett skäl var naturligtvis stipendiet han hade fått som Snell Exhibitioner, vilket gav honom 40 pund om året. Ett annat var säkert att Oxford som gammalt ärevärdigt universitet hade utmärkta bibliotek. Smith försjönk i läsning och skaffade sig den klassiska bildning som genomsyrar hans verk. Denna stimulans var dock inte tillräcklig för att

hålla hans humör och hälsa konstant i topp. I november 1743 skrev han till sin mor att han just hade återhämtat sig från ett svårt anfall av dåsigheit som bundit honom i länstolen i tre månader. Ett drygt halvår senare förklarar han att han tagit tjärvatten, som var på modet i Oxford mot nästan alla sjukdomar, och att det hade hjälpt honom mot skörbjugg och skakningar i huvudet.

### *Åter i Skottland*

Smith återvände 1746 till ett Skottland påverkat av jakobitstriderna och bodde i Kirkcaldy med sin mor i två år. Han hade i Oxford förlorat delar av sin skotska dialekt men vunnit en beläsenhet som han hade glädje av resten av livet. Han tycks inte ha haft någon fast anställning från hösten 1746 till hösten 1748, och ägnade sig bland annat åt salta utomhusbad året om i Firth of Forth, vilket tydligen ersatte tjärvatten som hans hälsomedel. Dessutom fortsatte han sina privata studier.

Hösten 1748 påbörjade han sin karriär som akademisk lärare, men utanför universitet. Det fanns krafter i samhället som ville vidga bildningen, och Smith var 1748–1751 inbjuden att ge offentliga föreläsningar i Edinburgh. Engelsk litteratur, retorik, filosofins historia och rättsvetenskap hörde till det som han behandlade i olika föreläsningsserier. Åhörare var bland annat studenter i juridik och teologi, och verksamheten konkurrerade i någon mån med den som pågick vid universitetet. Det var lönsamma föreläsningar för



Smith; de gav honom mer än 100 pund om året, fastän han ännu inte blivit utnämnd till professor.

I november 1750 hade Smiths tidigare lärare i logik i Glasgow avlidit, och universitetet beslöt att professuren skulle återbesättas. Adam Smith var en av kandidaterna. Hans lyckade föreläsningar i Edinburgh var nu en fjäder i hatten. Valförsamlingen bestod av en grupp professorer inom universitetets konsistorium, av vilka en del torde ha varit Smiths lärare ett decennium tidigare och väl bekanta med hans duglighet. Deras val föll på Smith, och den 16 januari 1751 blev han antagen till professor i logik efter att ha hållit en profvöreläsning över *De Origine Idearum*, godtagit den kalvinistiska trosbekännelsen och avlagt trohetseden till universitetet.

Formellt visades ingen oenighet kring valet av Smith, men ett brevtkast tyder på att det dels varit delade meningar om huruvida man borde satsa på en meriterad man, det vill säga Smith, eller på en »stor« man, dels kan ha rått missnöje för att Smith skulle ha sänt brev om valet till London. Han borde därför ligga lågt tills vidare: »Jag ber därför att du för ditt lugn och din hälsas skull inte tillåter dig någon vrede eller förgelse förrän du är säker på din sak«, skrev Smiths läkare William Cullen.

### *Ungdomsskrift om astronomens historia*

Bland de få manuskript som Smith inte lät förstöra före sin död var ett om astronomens historia: »The Principles which Lead and Direct Philosophical Enqui-

res; Illustrated by the History of Astronomy», som nu återfinns i *Essays on Philosophical Subjects*. Han kallade detta för »ett fragment av ett planerat ungdomsarbete« som skulle ge en sammanhängande historia över vetenskapen och konsten, men som aldrig fullföljdes. Man menar att grunden till manuskriptet troligen lades redan under Oxfordtiden på 1740-talet, men att den sista delen skrevs senare, dock före 1758. De mest intressanta avsnitten är inledningen och de tre första delarna, där han visar prov på sin allmänna vetenskapssyn.

Han börjar med att något okoncentrerat och inte särskilt klart analysera de tre känslolägena förvåning, undran och beundran. Deras betydelse som drivkrafter sträcker sig längre än väntat. Effekten av förvåning eller oväntade händelser är starkast när motsatta extremer följer på varandra: »Är någon förbittring så stark som den som är förknippad med gräl mellan älskande, eller någon kärlek så passionerad som den som kommer efter deras försoning?»

Ju mer kunskap vi har, desto fler underavdelningar kan kunskapen sorteras in i. Undran inträder när något dyker upp som vi inte kan sortera in i sitt fack och när vi inte kan förstå sammanhanget mellan olika företeelser. När vi kommer in i en hantverkarens verkstad, till exempel

... en färgares, en bryggares eller sprittillverkarens, ser vi ett antal företeelser som inträder i en ordning som förefaller oss mycket märklig. Vår tanke kan inte lätt följa den, vi känner ett avstånd mellan varje företeelse och behöver någon kedja av mellanliggande händelser för att

fylla upp och länka samman företeelserna. Men hantverkaren själv, som i många år har känt till konsekvenserna av alla moment i sitt hantverk, känner inga sådana avstånd. De faller in i det som vanan har gjort till den naturliga gången i hans föreställningsvärld; de väcker inte längre hans undran.

Filosofin – som på Smiths tid hade bred innebörd och snarast motsvarade vårt begrepp vetenskap – behandlar just »naturens sammanbindande principer«. Den skapar ordning i kaoset av till synes motstridiga eller oförklarliga företeelser. Den förklarar samband som vanliga människor inte funderar över, till exempel den process som gör att bröd kan »förvandlas till kött och ben«.

Utan det historiska perspektivet får studenter i olika discipliner i våra dagar lätt för sig att de nu får lära sig »sanningen«, till skillnad från äldre generationer som inte visste vad »modern forskning« säger. Men vad som är modern forskning får hela tiden ny innebörd, och det en gång moderna blir ofta föråldrat. Smith blir tidlös när han hänvisar till »den perfektionens höjdpunkt som [vetenskapen] nu anses ha nått, och som den faktiskt likaledes ansågs ha nått vid nästan alla tidigare tidpunkter«.

Korsbefruktning berikar. Bara kemisten förstår kemiska samband. Men ibland kan någon från ett visst område använda sitt eget områdes principer för att förklara skeenden inom andra områden. Smith talar om en läkare som »utifrån sitt eget ämnes principer skapade ett moralfilosofiskt system där visdom och dygd var själens sunda tillstånd, och olika synder och galenskaper var dess sjukdomar«. På samma vis, för-

klarar han, har andra dragit paralleller mellan måleri och poesi, mellan poesi och musik, mellan musik och arkitektur och mellan skönhet och dygd. Författarna har tolkat fenomen som var främmande för dem med hjälp av sådana som de kände till. Analogin »blev den centrala punkt som allt rörde sig omkring«.

Tanken att olika discipliner kan befrukta varandra är alltså inte ny för vår tid. Smith var i grunden uppenbarligen positiv till sådan gränsöverskridande verksamhet, och för övrigt var ju dåtidens vetenskapsmän föga bundna av gränser; det gäller inte minst Smith själv. När han mildt kritiserar Kepler för att denne »tycks ha gått för långt« i sin »passion att upptäcka samband och likheter mellan de olika delarna av naturen«, verkar det som att han ser kritiken som ett undantagsfall; passionen att finna sådana samband är ju »gemensam för alla filosofer«.

Historiskt hade den vetenskapliga tidsåldern föregåtts av ett skede då naturens »oregelbundna« händelser – till exempel storm och åska – tillskrevs gudar och andra väsen, som på det sättet visade ilska eller godlynhet, säger Smith. Regelbundenheter, som att tunga kroppar faller nedåt, sågs däremot som en följd av sin egen natur. I detta sammanhang använder Smith för första gången uttrycket osynlig hand. Det gäller den romerske guden Jupiters osynliga hand som inte behövde användas för att de regelbundna skeendena skulle fortgå.

Smith diskuterar också de förutsättningar som gynnar vetenskapliga framsteg. »Undran och inte någon förväntan om fördel av upptäckterna [av de stora

tingen i naturen] är ... den första grunden som driver människan till studiet av filosofin.« Despotism är destruktivt för vetenskapens tillväxt. Säkerhet mot militär invasion är gynnsamt, och det var ett skäl till att de grekiska öarna och kolonierna tidigt hade framstående vetenskapsmän.

### *Vänskap med Hume*

I oktober 1751 kom Smith till Glasgow för att börja föreläsa i logik. Därmed inleddes den period som han senare beskrivit som »den allra lyckligaste och mest hedervärda tiden i mitt liv«. <sup>6</sup> Ungefär samtidigt fick han kontakt med filosofen David Hume (1711–1776), som tillsammans med Smith kom att utgöra kärnan i den skotska grenen av den europeiska upplysningen. Kontakterna med Paris, som vid den här tiden kan betraktas som upplysningens centrum, odlades och Hume bodde i olika omgångar i Frankrike.

Mellan Smith och Hume växte en livslång vänskap fram. Av Smiths publicerade korrespondens är omkring en tredjedel från eller till Hume under perioden 1752–1776, och det var åt Hume som Smith i samband med oro för sin hälsa 1773 anförtrodde uppdraget att förstöra merparten av sina manuskript om han skulle dö.

Hume hade publicerat sitt stora filosofiska verk *A Treatise of Human Nature: An Attempt to Introduce the Experimental Method of Reasoning into Moral Subjects* (1739–1740), men misslyckats med att få professuren i moralfilosofi i Edinburgh 1744–1745.

När en öppning kunde skönjas i Glasgow ville Smith ha honom dit, men Smiths önskan stod i konflikt med omgivningens uppfattning: »Jag skulle föredra David Hume som kollega framför varje annan man, men jag är rädd att allmänheten inte delar min mening, och samhällets bästa tvingar oss att ta viss hänsyn till allmänna opinionen«, skrev Smith. Något som låg Hume i fatet var att han, liksom många andra av upplysningstidens filosofer, intog en kritisk hållning till kyrkans sanningsanspråk. Några år senare skriver Hume att han förväntar sig att nästa kyrkomöte »högtidligen skall avkunna dom om bannlysning« mot honom.

Hume blev inte professor. Det avgörande politiska motståndet tycks ha kommit från en inflytelserik herdig av Argyll. Hume fortsatte som privatlärare och försörjde sig närmast som bibliotekarie vid advokatsamfundets bibliotek i Edinburgh.

### *Professor i moralfilosofi*

Smith hade 1751 utnämnts till professor i logik, en professur som enligt skotsk tradition även omfattade retorik och belletristik. Professuren i moralfilosofi, som förutom naturalteologi och etik inkluderade rättsvetenskap och politik, innehades av Thomas Craigie, som efterträtt Francis Hutcheson. Craigie var sjuklig och dog i november 1751 i Lissabon, dit han sökt sig för att dra nytta av det varmare klimatet. Redan när Craigie beslutat sig för att resa hade Smith förklarat sig villig att utöver sin övriga undervisning ta hand om Craigies föreläsningar i rättsvetenskap och

politik. På det viset fick han en tung undervisningsbörda första året i Glasgow.

Craigies död innebar att professuren i moralfilosofi blev vakant. Smiths önskan var att han själv skulle förflyttas från professuren i logik till professuren i moralfilosofi. Det fanns stöd för detta och 29 april 1752 utnämndes Smith till professor i moralfilosofi. Som en följd av detta blev professuren i logik ledig. Smith hade velat få denna återbesatt med David Hume, men som nämnts ovan var Hume för mycket av en fritänkare för att detta skulle kunna accepteras.

Varför ville Smith flytta från sin professur i logik till den i moralfilosofi? John Rae menar att huvudskälet var att Smith föredrog att föreläsa om just de frågor som ingick i moralfilosofin, men också att inkomsterna från den professuren var något större.<sup>7</sup> Till detta kan läggas Ross påpekande att undervisningen i moralfilosofi var det centrala i den skotska universitetsutbildningen och i den skotska upplysningen på Smiths tid.<sup>8</sup>

Föreläsningarna i den allmänna klassen i moralfilosofi i Glasgow började klockan 7.30 på morgonen, och klockan 11 var det en timmes förhör för att säkerställa att studenterna hade förstått vad det handlade om. Smiths föreläsningar i moralfilosofi var som redan antytts uppdelade i fyra huvuddelar. Dugald Stewart citerar uppgifter om innehållet som Smiths elev och senare kollega John Millar lämnat. I den första delen, naturalteologin, behandlades bevisen för Guds existens och Guds egenskaper samt de inslag i människans sinne som religionen grundas på. Den andra delen, etiken, handlade huvudsakligen om sådana frågor som

Smith senare analyserade i sin *Theory of Moral Sentiments*. I den tredje delen diskuterade Smith de delar av moralläran som har att göra med rättvisa.

I den fjärde delen av sina föreläsningar

... undersökte han de politiska regler som inte grundas på rättvisprincipen utan på egennytta, och som är avsedda att öka ett lands rikedom, makt och välstånd.

Från den utgångspunkten granskade han de politiska institutioner som är relaterade till handel, finanser och kyrkliga och militära inrättningar. Det som han yttrade om dessa saker innehöll det väsentliga i det arbete som han senare publicerade under titeln *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.<sup>9</sup>

Ekonomiska frågor ingick alltså i undervisningen i moralfilosofi.

### *Smith som föreläsare*

Hurdan var Smith som föreläsare? Det finns vittnesuppgifter om detta som inte är helt samstämmiga. Enligt en som härrör från James Wodrow försökte Smith först följa Hutchesons sätt att få liv i föreläsningarna genom att utan manuskript gå upp och ner i salen samtidigt som han talade. Det lyckades inget vidare, och snart gick han över till att på traditionellt vis läsa från katedern.

John Millar, som själv följt Smiths föreläsningar, har gett en något annorlunda bild. Han menade enligt Stewart att Smith nästan helt förlitade sig på »improviserat muntligt framförande«, att hans sätt var rätt-



fram och okonstlat, att han alltid verkade intresserad av ämnet och aldrig misslyckades med att väcka även åhörarnas intresse.

Varje föreläsare försöker av studenternas beteende förstå om de begriper det som sägs. Det gjorde även Smith, och han har berättat att han en gång kunde använda följande knep:

Under en hel termin var en viss student med ett alldagligt men uttrycksfullt ansikte till stor hjälp för mig att bedöma om jag lyckats. Han satt väl synlig framför en pelare; jag hade honom ständigt under mina ögon. Om han lutade sig framåt för att lyssna var allt väl, och jag visste att jag hade klassens öra, men om han lutade sig bakåt med en likgiltig attityd kände jag genast att allt var fel och att jag måste ändra antingen ämnet eller framställningssättet.<sup>10</sup>

Att göra anteckningar under föreläsningarna är fortfarande det vanligaste sättet för studenter att bevara innehållet. Smith tycks ha haft en oklar inställning till studenters antecknande. I en dödsruna sägs att om han såg en student anteckna brukade han säga att han »hatar klottrare«. Skälet skulle vara att han var angelägen om att bevara sin intellektuella egendom. Det var annars vanligt att kopior av studenters anteckningar från en populär professors föreläsningar såldes i bokhandeln. Det fanns därför en risk att någon skulle publicera innehållet i Smiths föreläsningar i sitt eget namn.

John Millar har ett något annorlunda intryck även av detta. Han menar att Smith gärna gav studenterna tillstånd att anteckna, men att denna generositet ofta

missbrukades genom att studenterna sedan publicerade Smiths idéer.<sup>11</sup>

### *Lycklig vardagslunk*

Smiths professorsår, som täckte större delen av 1750-talet och början av 1760-talet, betraktade han, som redan nämnts, som den lyckligaste tiden i sitt liv. Det var också den tid som var mest präglad av regelbunden vardagslunk, vilket nog var välgörande för en orolig själ som Smith. Han läste, skrev och undervisade men skötte också diverse sidouppdrag. Det kanske inte är så förvånande att de mest uppmärksammade händelserna i Smiths liv ligger utanför den tiden.

En del saker är dock ihågkomna från professorsåren. Smith skrev inte bara på *Theory of Moral Sentiments* utan också smärre saker som en uppmärksammanad recension i *Edinburgh Review* av Samuel Johnsons stora *English Dictionary* och en essä om språkens ursprung och utveckling. Detta är två av många bevis på Smiths språkintresse, som vi återkommer till. Han deltog i klubbmöten. Han satt i kommittéer. Han fick juridiska och finansiella uppdrag i anslutning till universitetets förvaltning, trots sitt rykte som tankspridd, och dessa uppdrag visade han sig ha praktisk förmåga att sköta. Hit hörde att inspektera byggnader och föreslå utbyggnader och reparationer. Han engagerade sig i universitetsbiblioteket och hade inflytande över bokinköpen. Delar av d'Alemberts och Diderots stora franska *Encyclopédie* hörde till bokförvärven under denna tid.

En episod som återgetts i en nekrolog belyser Smiths förening av tankspriddhet och dugligt engagemang. Smith hade tagit ut Charles Townshend – mer om denne senare – på en tur bland Glasgows verkstäder. Vid ett besök i ett garveri talade Smith så engagerat om sitt favoritämne, arbetsdelningen, att han glömde vilket riskabelt ställe han befann sig på och dråsade ner i en bassäng som var fylld med en ohälsosam blandning av fett från djurhudar, kalk och gaser. Han drogs upp, kläddes av, sveptes in i filter och skickades hem. Där klagade han bittert över att han »måste lämna detta liv med alla saker i största oreda«.

Till klubblivet hörde Smiths engagemang i Select Society, som grundats 1754 efter fransk förebild. Tanken var att ge tillfälle till diskussioner i litterära och filosofiska frågor och att gynna konsten, vetenskapen och näringslivet i Skottland. Smith hörde till de första medlemmarna och fick vid det inledande mötet förklara för de närvarande vad syftet var med mötet och vilken sorts sammanslutning man hade tänkt sig. Hans tal var enligt en deltagare inte särskilt lyckat. Hans röst var sträv och han talade sluddrigt, nästan stammande. Vad gällde de kommande debatterna föreslog han att medlemmarna skulle kunna ta upp vilka ämnen som helst med undantag för sådant som rörde den uppenbarade religionen eller jakobitismens principer. Vid senare möten tycks han mest ha suttit i sina egna tankar utan att delta i debatterna. Klubben växte snart från 15 till 130 medlemmar och en avläggare blev Edinburgh Society for Encouraging Arts, Sciences, Manufactures, and Agriculture in Scotland.

Verksamheten dog ut inom tio år, och en åsikt är att problemen började med ett sarkastiskt uttalande av Charles Townshend. Denne hade deltagit i ett diskussionsmöte, men när det var slut klagat över att han inte förstod den skotska dialekten: »Varför kan ni inte lära er att tala engelska så som ni redan lärt er att skriva?» Detta uttalande tycks ha påskyndat en del skotska intellektuellas iver att bemästra »riktig« engelska, och efter ett par år bildade Select Society en speciell organisation och engagerade en lärare från London som skulle lära ut det »rätta« engelska uttalet. Men samtidigt sårade detta den skotska självkänslan, när det annonserades ut i tidningarna. Folk slutade att betala medlemsavgift och klubbens verksamhet fick upphöra, vilket man motiverade med att den förlorat nyhetens behag.<sup>12</sup>

## 2. Teorin om moraluppfattningar

SMITHS FÖRSTA BOK, *The Theory of Moral Sentiments*, publicerades i London våren 1759. Den baserades på hans föreläsningar i moralfilosofi, mer precis på delen om etik. Efter det att boken publicerats drog han ner på föreläsningarna i etik; studenterna kunde ju läsa boken.

Boken blev en framgång och fick avgörande betydelse för Smiths fortsatta liv. Den förde honom några år senare på en flerårig resa till Frankrike och Schweiz som guvernör för en ung adelsman, och i samband med det lämnade han professuren i Glasgow.

### *Sympatin i centrum*

De centrala begreppen i boken är *sympati* och *den opartiske betraktaren*, där *sympati* ofta innebär det vi snarare skulle kalla *empati*. John Rae fångar essensen med formuleringen att boken »stöder och illustrerar doktrinen att moraliskt gillande och ogillande i den slutliga analysen är uttryck för sympati med känslorna hos en tänkt opartisk betraktare». <sup>13</sup> Det är en systematiskt uppbyggd bok som börjar med de stora dragen och efterhand kommer in mer på specialfall och

detaljer. För de flesta läsare är den måhända inte lika fängslande som *Folkens välstånd*, där det färgrika språket och de drastiska exemplen gör läsningen till ett rent nöje.

Första delen av de ursprungligen sex (från och med sjätte upplagan sju) huvuddelarna handlar om »handlingars tillbörlighet«, och första kapitlet, som behandlar just begreppet sympati, har följande inledningsfras:

Hur självisk människan än kan antas vara, finns det uppenbarligen vissa grundprinciper i hennes väsen som gör henne intresserad av andras öde och skapar ett behov hos henne av andras lycka, även om hon inte får ut något av den förutom glädjen av att se den.<sup>14</sup>

Förutsättningarna för sådan medkänsla diskuteras ingående och illustreras med en rad exempel. Vi kan inte direkt känna det som andra upplever men vi kan föreställa oss det.

Även om vår broder ligger på sträckbänken, upplyser oss våra sinnen, så länge vi själva har det bekvämt, aldrig om vad han lider. De har aldrig fört, och kan aldrig föra oss bortom vår egen person, och bara med hjälp av fantasin kan vi bilda oss något begrepp om vilka hans förmimmelser är.<sup>15</sup>

Vidare gäller att »sympati uppstår ... ur bilden av den situation som uppväcker känslan«.<sup>16</sup>

Sympatin är knuten inte bara till oangenäma saker utan också till angenäma. Den kan även ha inslag av ömsesidighet förutom oegennyttan i viss mening. Vi kan glädjas åt andras glädje:

När vi har läst en bok eller dikt så många gånger att vi inte längre kan finna något nöje i att läsa den själva, kan vi fortfarande finna nöje i att läsa den för en vän. För denne har den nyhetens alla behag; vi deltar i den överraskning och beundran som den naturligt uppväcker hos honom men inte längre förmår uppväcka hos oss ... Där emot skulle vi bli besvärade om han inte tycktes ha roligt åt den, och vi skulle inte längre kunna finna något nöje i att läsa den för honom.<sup>17</sup>

Hur bedömer vi tillbörligheten i någons känslor? Om de stämmer fullständigt överens med våra egna betraktar vi dem som berättigade. Fullständig överensstämmelse av känslorna är emellertid inte ett nödvändigt villkor. I en del fall kan vi omöjligt känna lika starkt som den drabbade, men vi kan föreställa oss att vi hade gjort det om vi varit i den drabbades ställe. Smith ger ett exempel:

En främling går förbi oss på gatan med alla kännetecken på den djupaste bedrövelse, och man talar genast om för oss att han just fått veta att hans far dött. Vi kan i detta fall omöjligt låta bli att godkänna hans sorg. Ändå kan det ofta hända att vi, utan någon omänsklighet från vår sida, är mycket långt från att ta del i hans våldsamma bedrövelse ... Vi har dock lärt av erfarenheten att en sådan olycka naturligt uppväcker en dylik grad av bedrövelse, och vi vet att om vi tog oss tid att helt och fullt och i alla detaljer tänka igenom hans situation, skulle vi utan tvivel med den största uppriktighet sympatisera med honom. Det är på medvetenheten om denna villkorliga sympati som vårt godkännande av hans sorg grundar sig.<sup>18</sup>

## Dygder

Generellt kan man tala om en betraktare som försöker leva sig in i den berördes känslor, medan den berörde försöker dämpa sina känslor så att betraktaren inte stöts bort. Här kommer Smith in på dygder, och han återkommer till ämnet på många ställen i boken. Betraktarens ansträngningar att känna medkänsla är grunden för de »blida, milda och älskvärda dygderna, det uppriktiga accepterandets och den tillåtande människokärlekens dygder«, medan den drabbades försök att tygla sina känslor knyts till de

... stora, vördnadsbjudande och aktningvärda dygderna, de dygder som består i självförnekelse, i självbehärskning och i det herravälde över känslorna som tvingar alla våra naturliga impulser till underkastelse under vad vår egen värdighet och heder samt tillbörligheten av vårt eget uppträdande kräver.<sup>19</sup>

Vi har här ett exempel på det stoiska inflytandet på Smith. Ett osjälviskt beteende där vi känner »mycket för andra och lite för oss själva ... bildar grundvalen för den mänskliga naturens fulländning«. <sup>20</sup> Smith anknyter uttryckligen till det centrala kristna kärleksbudskapet »älska din nästa som dig själv«, och menar att på samma sätt »är det naturens främsta föreskrift att vi endast skall älska oss själva som vi älskar vår nästa eller, vilket är samma sak, som vår nästa är i stånd att älska oss«. <sup>21</sup>

Smith för ett kraftfullt resonemang med normativ grundton för ett kärleksfullt, osjälviskt beteende. Egoismen spelar en annan roll, eller snarare betraktas från



ett annat håll, i *Theory of Moral Sentiments* än senare i *Folkens välstånd*. I den förstnämnda boken är egoismen som synes moraliskt förkastlig, medan den i den senare är en drivkraft i ekonomin oavsett sin moraliska karaktär.

I den del 6 av boken som infördes i sjätte upplagan som utkom 1790, Smiths dödsår, ägnas särskild uppmärksamhet åt dygdena. Först behandlar Smith klokheten, eller hur individens karaktär påverkar den egna lyckan. Naturen tycks ha anbefallt individen att först sköta kroppen genom att förse den med mat och dryck och värme och genom goda relationer till andra. Klokheten är den dygd som åstadkommer detta. Smith ger många exempel på vad klokhet kan innebära: »Trygghet ... är klokhetens första och viktigaste mål.« »Den kloke studerar alltid seriöst och nitiskt för att förstå det som han gör anspråk på att förstå och inte bara övertyga andra om att han förstår.« »Den kloke är alltid uppriktig.« »Den kloke ... har alltid stor förmåga till vänskap.«<sup>22</sup>

Individens karaktär kan påverka även andras lycka, och det sker genom karaktärens benägenhet att antingen skada eller gynna andra. De relevanta dygdena är nu rättfärdighet och välgörenhet (i meningen göra gott). Den tänkte »opartiske betraktaren« blir viktig när det gäller att bedöma den moraliska halten i handlingar som påverkar andra, vilket till exempel innebär:

Förtrytelse över en orättfärdighet som någon försökt begå eller faktiskt begått är det enda skäl som i den opartiske betraktarens ögon kan berättiga att vi på något vis skadar eller stör vår grannes lycka.<sup>23</sup>

Smith hänvisar till stoikernas uppfattning att naturen har rekommenderat en viss ordning för vår omsorg, och den bekräftas av våra känslor. Först gäller det alltså att ta hand om sig själv, eftersom varje människa »känner sina egna glädjeämnen och smärtor bättre än andras«. <sup>24</sup> Sedan kommer familjen och efter hand mer avlägsna vänner.

Motsvarande princip har naturen förordat när det gäller hela samhällen. Landet där vi fötts och fostrats och lever »är i vanliga fall den största sammanslutning vars lycka eller olycka vårt goda eller dåliga beteende kan påverka särskilt mycket«. <sup>25</sup> Där lever våra närmaste som vi känner mest för. Omsorg om det egna landet anbefalls av naturen.

Men även om våra goda gärningar sällan kan påverka ett större samhälle än det egna landet är vår goda vilja inte bunden av landets gränser »utan kan omfatta det väldiga universum. Vi kan inte tänka oss någon oskyldig och medveten varelse som vi inte önskar lycka.« <sup>26</sup>

Det är en dygd att sätta det allmänna intresset före det privata. »Den visa och dygdiga människan är alltid villig att låta sitt eget privata intresse offras för det allmänna intresset hos hennes egen klass eller samhälle.« Det senare intresset, i sin tur, är hon villig att offra för »det större universella intresset, intresset hos det stora samhälle som består av alla medvetna och intelligenta varelser och som Gud själv direkt sköter och leder«. <sup>27</sup>

Smiths klassificering av dygder blir klar i ett sammanfattande avsnitt i del 6. Resonemanget smälter här samman till fyra huvudygder: *klokbet, rättvisa, väl-*

*görenhet* (goda gärningar) och *självbehärskning*. (Annan läsning av hela Smith, som till exempel McCloskeys, kan ge fler.) Klokhet påverkar vår egen lycka, medan rättvisa och välgörenhet har betydelse för andras lycka. Självbehärskning anbefalls vi av den tänkte opartiske betraktaren.

### *De rika, de fattiga och ruttna känslor*

Smith hade en kluven syn på den rådande ordningen med klasskillnader baserade på börd och ekonomiska faktorer. Han förordar inte någon omvälvande förändring som skulle rubba stabiliteten i samhället. Men han talar om strävan efter rikedom och makt i föga uppskattande ordalag, oavsett om det gäller de uppåtsträvande eller de redan besuttna. »Ty vilket ändamål tjänar all denna världens jäkt och möda? Vilket är målet för girigheten och ärelystnaden, för jagandet efter välstånd, makt och överlägsenhet? Är det att försäkra sig om livets nödtorft?«<sup>28</sup> Nej, det är det inte. Det är tron att framgång gör att vi blir beundrade och omtyckta som ligger bakom, det vill säga fåfängan.

Vi är underdåniga mot dem som står över oss, och vi har en benägenhet att både lida och glädjas med kungar och andra mäktiga (vilket alltså inte bara är ett modernt medieskapat fenomen). Denna typ av medkännande spelar stor roll hos Smith:

På denna mänskliga benägenhet för att stämma in i alla känslor hos de rika och de mäktiga grundar sig klasskillnaderna och samhällsordningen.<sup>29</sup>

Denna samhällsordning accepterar han som nämnts, även om han inte tycker att den grundas på ädla känslor. Benägenheten att beundra de rika och mäktiga och förakta eller förbise människor av låg ställning

... är visserligen nödvändig både för att grundlägga och för att bevara klasskillnaderna och samhällsordningen, men den är på samma gång den viktigaste och mest allmängiltiga orsaken till våra känslors rutenhet.<sup>30</sup>

Vi strävar efter att respekteras och beundras av andra människor. Det finns två vägar att nå detta mål. Den ena går genom visdomsstudier och utövandet av dygder, den andra genom rikedom och makt. Smith fruktar att det är

... blott en liten skara som är vishetens och dygdens äkta och trofasta beundrare. Mänsklighetens stora massa är rikedomens och maktens beundrare och tillbedjare.<sup>31</sup>

Det är ruttet att rikedom och makt ofta får den beundran som visheten och dygden borde få. Det är också ruttet att fattigdom och svaghet ofta får det förakt som i stället last och dårskap borde få. Detta är inga nya tankar; det »har varit moralfilosofernas klagomål i alla tider«.<sup>32</sup>

### *Den osynliga handen*

Ett av de tre ställen i Smiths författarskap där metaforen den osynliga handen förekommer är i *Theory of Moral Sentiments*, och det är i en passage som väckt mycken förundran:

Jordens produkter livnär i alla tider nästan det antal invånare som de kan livnära. De rika väljer från mängden ut bara det som är mest värdefullt och angenämt. De konsumerar föga mer än de fattiga, och trots sin naturliga själviskhet och girighet delar de resultatet av alla förbättringar med de fattiga, fastän de bara har sin egen fördel i sinnet, och fastän det enda de vill ha från arbetet av de tusentals som de anställer är tillfredsställelsen av sina egna fåfänga och omättligen önsksningar. De leds av en osynlig hand att åstadkomma nästan samma fördelning av livets nödtröft som skulle ha blivit fallet om jorden delats i lika delar mellan alla invånare. Utan att avse det och utan att veta det främjar de således samhällets intresse och gör det möjligt för arterna att föröka sig.<sup>33</sup>

Hur kunde en sådan kännare av tidens samhälle som Adam Smith ens antyda att fördelningen av livets nödtröft genom en osynlig hand blivit nästan jämn? Det kräver en ansträngd tolkning och att man selektivt läser vad han tar upp före och efter de citerade raderna för att möjligen förstå detta. Omedelbart före talar Smith om en högfärdig godsägare som utan tanke på andras behov i sin fantasi själv konsumerar allt som växer på hans åkrar. Men det går naturligtvis inte i verkligheten, »utrymmet i hans mage står inte i proportion till hans enorma önsksningar«. Han kan därför inte äta mer än »den ringaste bonde«.

Om Smith i första hand tänker på den uppätta mängden mat är det väl rimligt att fördelningen är jämnare än om han skulle ta hänsyn även till alla andra varor och tjänster, just för att det finns en gräns för hur

mycket man kan äta. Men svält förekom ju, särskilt under nödår, och den var knappast jämnt fördelad.

Omedelbart efter bilden av den osynliga handen tonar Smith ner konsumtionens betydelse för ett verkligt lyckligt liv och menar att den fattige kan vara lika lycklig som den rike. När det gäller kroppens välbefinnande och själens frid betyder ställningen i livet föga, och »tiggaren som solar sig vid sidan av landsvägen äger den trygghet som kungar kämpar om«.

Några sidor tidigare gör han en lång melankolisk utläggning om hur lite materiellt välstånd hjälper den som är gammal, sjuk och trött. Den som är i sådant tillstånd och har nått makt och rikedom kanske inte lider av sommarens regnskurar, men är minst lika utsatt som tidigare »för bekymmer, för fruktan och för sorg, för sjukdomar, för fara och för död«.<sup>34</sup>

Den märkliga formuleringen om den osynliga handens fördelningseffekt kommer alltså i ett sammanhang där Smith tonar ner dels skillnader i matkonsumtion, dels materiella tings betydelse för lyckan. Med en välvillig läsning kanske detta förklarar påståendet om fördelningen.

### *Framgång*

Boken blev en framgång. Redan 1761 kom andra upplagan, och sedan följde mer eller mindre bearbetade nya upplagor till och med den sjätte 1790, som var den sista som Smith lade sin hand vid. Flera franska och tyska översättningar kom redan på 1700-talet, och sedan har åtminstone en rysk, en spansk och en

japansk utgåva tillkommit. Själv ska Smith ha betraktat *Theory of Moral Sentiments* som sin bästa bok.<sup>35</sup>

En känd subjektiv bedömning av boken återfinns i ett långt brev till Smith från David Hume daterat 12 april 1759. Hume hade fått flera exemplar av boken som han gett till en rad personer, och han hade informerat sig om stämningen i bokhandeln. Han var på skämtsamt humör och fastslog att inget talar starkare för att något är förljuget än om det uppskattas av folkmassan. Budskapet till Smith blir sedan:

Jag fortsätter med att berätta den sorgliga nyheten för dig att din bok har varit mycket olycksdrabbad, ty allmänheten tycks benägen att applådera den extremt. Den efterfrågades av dårarna med viss otålighet, och den litterära mobben börjar redan bli väldigt högljudd i sitt beröm. Tre biskopar besökte i går Millars bokhandel för att köpa den och ställa frågor om författaren. Biskopen av Peterborough sade att han fördrivit kvällen i ett sällskap där han hört den lovprisas över alla böcker i världen.

Mest betydande för Smith var en annan person som Hume nämner och som vi redan stött på, politikern Charles Townshend. Denne var styvfar till den tredje hertigen av Buccleuch och ska ha yttrat att han blivit så tagen av boken att han ville sätta hertigen under författarens vård. Hume tänkte sig att det i så fall skulle ta formen av att den unge hertigen skickades till Glasgow, för han kunde inte tänka sig att Townshend skulle erbjuda Smith så lockande villkor att denne ville lämna sin professur. I detta misstog sig Hume, vilket vi återkommer till.

### 3. Människans språk

SPRÅKET VAR ETT av Smiths många intresseområden. Kanske skulle en läsning begränsad till *Folkens välförstånd* leda till tvivel på detta. I boken kritiserar han det faktum att ytliga kunskaper i latin i barnens skola prioriterades framför elementära kunskaper i geometri och mekanik. Men där handlar det om prioriteringen i den grundläggande undervisningen, och det hindrar inte att han för egen del gärna läste latin och svängde sig med latinska uttryck på föreläsningarna.

Varför var Smith så intresserad av språket? När vi söker svaret kan vi nog inte bortse från hans erfarenheter som skotte. Språket är en social markör och den skotska dialekten av engelskan hade låg status. Episoden med Charles Townshend och Select Society, som vi berörde i slutet av första kapitlet, illustrerar hur känslig språkfrågan var för skottarna.

En andra grund till Smiths språkmedvetenhet kan helt enkelt ha varit att en lärd europé vid denna tid måste behärska flera språk, bland annat grekiska och latin, för att kunna läsa den relevanta litteraturen och vara just en lärd europé. En lista gjord av James Bonar över merparten av Smiths böcker, omkring 1 000 stycken, sägs bestå av nästan en tredjedel franska, en tredjedel skrivna på latin, grekiska eller italienska och



drygt en tredjedel engelska böcker. Men språkkunskapskravet delade Smith med alla kolleger, och inte alla försökte utforska språkets väsen.

En av Smiths första tryckta artiklar var en ordboksrecension, som vi kort ska beröra. Språket spelar stor roll i Smiths föreläsningar i retorik och belletristik, som vi sedan tar upp. Resten av kapitlet ägnar vi främst åt Smiths essä om det mänskliga språkets ursprung och utveckling.

### *Johnsons Dictionary*

En tidig frukt av Smiths språkintresse var hans recension av Samuel Johnsons *A Dictionary of the English Language*, ursprungligen publicerad i första numret av den kortlivade *Edinburgh Review* 1755 och sedan omtryckt på andra ställen några gånger, nyligen i *Essays on Philosophical Subjects*. Ordboken hade en omfattning och kvalitet som tidigare inte förekommit när det gällde engelska ordböcker, och den har därför en given historisk plats. Smith lovordar den men framför ändå viss kritik. Det gäller framför allt dispositionen, som han som systematiker tycker borde styras av grammatiken. Genom att skriva långa alternativa artiklar om orden *but* och *humour* ger han exempel på hur han tycker att Johnsons presentation hade kunnat förbättras.

En ekonom kanske särskilt fäster sig vid de sista meningarna i recensionen. Efter att ha talat väl om boken och rekommenderat den kommer Smith fram till att det ändå är hur flitigt den kommer att användas som

avgör hur värdefull den är, det vill säga han tillämpar en form av marknadstänkande:

Dess förtjänster måste avgöras av hur ofta den används. Det är det mest ofelbara testet på dess värde. Kritik kan vara osann, personliga omdömen dåligt grundade; men om ett verk av detta slag används mycket har det fått sanktion av det allmänna bifallet.

### *Retorik och belletristik*

När Smith tillträtt professuren i logik fick han som nämnts föreläsa även i retorik och belletristik. Detta intresserade honom mycket, och han fortsatte med detta i den privata klass han hade senare som professor i moralfilosofi. Stewart citerar John Millar, enligt vilken Smith såg det nödvändigt att avvika kraftigt från den uppläggnings som hans föregångare på logikprofessuren haft och i stället »inrikta sina elevers uppmärksamhet på studier av intressantare och nyttigare natur än skolornas logik och metafysik«. Efter att ha gett studenterna bara så mycket antik logik som krävdes för att tillfredsställa nyfikenheten på det artificiella sätt att resonera som i äldre tid kännetecknat de lärde ägnade han tiden åt retorik och belletristik.

Tyvärr hör hans föreläsningsskript till det som han lät bränna strax före sin död, men med hjälp av två studenters anteckningar som återfunnits har 29 föreläsningar i retorik och belletristik som Smith höll 1762–1763 bevarats till eftervärlden och publicerats under titeln *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. De första elva föreläsningarna behandlar olika aspek-

ter på språket och dess utveckling. Av alla aspekter som han tämligen systematiskt behandlar – delvis med illustrativa exempel från klassiska författare – får vi nöja oss med att ta upp några fragment.

Smith visar sig vara språkpurist. Att ett »bra engelskt ord« som till exempel *unfold* nästan trängts ut av franskans *develope* ogillade han, eftersom det franska inte kunde förmedla innehållet lika starkt till en engelskspråkig läsare. Dock kunde så småningom främmande ord naturaliseras och bli lika välkända och användbara som äldre engelska ord.

Engelskans ordförråd kräver kanske mer omsorg än något annat språks, ty »nya ord tränger ständigt ut våra egna ursprungliga, så att ords-katten av inhemsk härstamning nu blivit mycket liten och fortsätter att minska«. <sup>36</sup> Vi känner igen debatten i dag, men nu är det tvärtom de engelska ordens intrång i andra språk, inte minst i franskan, som debatteras.

Föreläsningarna 12–30 handlar om olika sätt att sätta samman en muntlig eller skriftlig presentation; olika detaljvillkor gäller för till exempel historiska, poetiska, panegyriska, vetenskapliga och juridiska framställningar. En talare eller författare syftar antingen till att bara presentera några fakta eller till att övertyga om riktigheten i ett påstående. Det senare representeras av två slags diskurser: den didaktiska och den retoriska. Den didaktiska diskursen »syftar till att i rätt belysning ge oss båda sidors argument i en fråga, och varje argument får sin rättmätiga grad av inflytande, och avsikten är att inte övertyga mer än argumenten själva förmår. Den retoriska diskursen däremot

försöker med alla medel övertyga oss, och för detta ändamål förstörar den alla argument på ena sidan och förminskar eller döljer dem som skulle kunna läggas på motsatt sida i förhållande till den som vi har för avsikt att gynna.«<sup>37</sup>

En liten glidning kan skönjas så till vida att vägan- det av argument för och emot inte betonas när Smith i 24:e föreläsningen behandlar vetenskapligt skrivande. När han då talar om den didaktiska metoden, som är den som gäller i vetenskapliga sammanhang, beskriver han den som att »författarens avsikt är att lägga fram en sats och bevisa den med de olika argument som leder till slutsatsen«.<sup>38</sup> Var finns nu motargumenten?

Den didaktiska metoden kan i sin tur vara av två slag, säger Smith. Den första innebär att vi fastslår en eller några få grundprinciper som redan är kända eller inledningsvis bevisade. De hjälper oss sedan att förklara olika fenomen. Det är den metod som Smith kallar Newtonsk, och den är »otvivelaktigt den mest filosofiska och i varje vetenskap, både moralfilosofiska och naturfilosofiska, mycket sinnrikare och därför mer tilltalande än den andra«.<sup>39</sup> Den gör det möjligt för oss att förstå samband mellan olika händelser som annars verkar oförklarliga. Smith tillämpar den själv senare i *Folkens välstånd*.

Den andra didaktiska metoden, som Smith alltså menar är svagare, innebär att vi börjar med att tala om att vi ska förklara olika saker och sedan för var och en för fram en förklaringsprincip som antingen kan vara unik eller ha använts tidigare. Det är en osammanhängande *ad hoc*-metod »där allting förkla-

ras för sig självt utan någon hänsyn till annat». <sup>40</sup> Den tillskrivs Aristoteles.

### *Språkens ursprung*

Den korta tredje föreläsningen i retorik och belletristik handlade om språkens ursprung och utveckling. De tankar som finns där utvecklade Smith mer i detalj i en uppsats med titeln »Considerations Concerning the First Formation of Languages, and the Different Genius of Original and Compounded Languages« som 1761 publicerades i *The Philological Miscellany* och 1767 i samma band som tredje upplagan av *Theory of Moral Sentiments*. Nu återfinns den i *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. Uppslaget till ämnet tros Smith ha fått från flera håll: Rousseau, Girard, Mandeville.

»Frågan om *språkens uppkomst* har mycket diskuterats men aldrig kunnat helt lösas«, kan vi läsa i Bonniers Lexikon, och Smith hör alltså till dem som diskuterat den. Morten Christiansen och Simon Kirkby påpekar att under 1800-talet florerade så många märkliga teorier om frågan att den inflytelserika *Société de Linguistique de Paris* 1866 bannlyste fortsatt diskussion. Inte förrän på 1990-talet vaknade ämnet till liv igen, stimulerat av framsteg inom hjärn- och kognitionsforskning. Människans biologiska utveckling blir då väsentlig för språkets uppkomst.

Smiths människa var däremot anatomiskt färdig från början, skapad av Gud. Han kunde därför begränsa analysen till språkets relation till den sociala och kulturella utvecklingen hos en biologiskt oföränd-

rad varelse. Darwins evolutionsteori ett sekel senare behövde Smith inte ta ställning till.

När det gäller Smiths ekonomiska analys i *Folkens välstånd* brukar den betraktas som huvudsakligen men inte uteslutande av induktiv karaktär, det vill säga genom att utgå från empiriska observationer drar Smith generella slutsatser om samband. Hans diskussion om det mänskliga språkets uppkomst är med nödvändighet mer av spekulativ eller deduktiv karaktär, för här saknas empiriska utgångsfakta. Stewart kallar Smiths analys i detta fall för *Theoretical* eller *Conjectural History*, som han menar ligger nära det som en del franska författare kallat *Histoire Raisonnée*. Smith bygger på »kända principer om människans natur« som gör det möjligt att tentativt dra slutsatser om hur språkets »olika delar skulle kunna ha uppkommit gradvis«. <sup>41</sup>

Det är främst de första delarna av uppsatsen som skulle kunna betecknas som teoretisk historia. Där behandlar Smith olika ordklasser. Han menar att personliga verb av typen *pluit*, det regnar, nog var de tidigaste orden. *Venit* skulle kunna beteckna hela händelsen när ett lejon kommer och vara det ord som de försträckta vildarna skrek till varandra när de fick syn på ett sådant djur. (Vildarna antas alltså tala latin.) Något senare i språkets utveckling skulle *venit* inte nödvändigtvis ange att det var just ett lejon som kom. Det skulle då krävas ytterligare ett ord för att ange vad som kommer, till exempel *venit ursus*, björnen kommer, eller *venit lupus*, vargen kommer.

Även om Smith tror att de första orden var verb behandlar han substantiven först. Om två vildar, som

aldrig lärt sig tala och som vuxit upp långt från varandra, råkas har de behov av att meddela sig med varandra. Smith tänker sig då att de yttrar vissa ljud när de vill beteckna vissa individuella föremål, till exempel en viss grotta, ett visst träd eller en viss källa. I nästa steg »när dessa vildars vidgade erfarenhet hade lärt dem att observera, och de ofrånkomligen tvingades nämna andra grottor, andra träd och andra källor, skulle de naturligen tilldela dessa nya föremål samma beteckning som de hade vant sig vid att uttala för de liknande föremål som de först blev bekanta med«.

Smith pekar på ett besläktat fenomen:

Ett barn som just håller på att lära sig tala kallar varje person som kommer till huset för pappa eller mamma, och ger således hela arterna de benämningar som det lärt sig att använda om två individer.

Smith menar alltså att ett visst ord först betecknar något individuellt, men sedan används generellt för liknande föremål.

Snart uppstod emellertid behov av att kunna skilja olika individuella föremål inom en grupp från varandra. Detta var ursprunget till två andra typer av ord av vilka den ena uttrycker kvalitet och den andra relation, det vill säga adjektiv och prepositioner. Adjektivet »*grön*» uttrycker således en viss kvalitet« och »orden »*grönt träd*» till exempel skulle kunna användas för att skilja ett visst träd från andra som var förtorkade«. Prepositioner som »*över*», »*under*» etc. anger någon relation som existerar mellan de objekt som betecknas med de ord mellan vilka prepositionerna är placerade«.

Det finns emellertid en annan princip för att skilja objekt från varandra eller uttrycka relationer, och det är genom olika ändelser på orden. Smith hämtar nu exempel från det formrika latinet, där sammanhangen i betydligt högre grad än i engelskan uttrycks med ändelser i stället för med småord som prepositioner och pronomina.

### *Utvecklingen till moderna språk*

Förändring och utveckling stod i centrum för Smiths intresse, vare sig det gällde språk, ekonomi eller något annat. Efter att ha observerat skillnaden mellan engelskan och ett gammalt språk som latinet har Smith en bas för ett principiellt resonemang om språkutveckling. Han slår fast att de tidiga språken var formrika med många deklinationer och konjugationer. Det gjorde att något kunde uttryckas med kanske ett enda ord, där det i yngre språk krävdes flera. »I latin är *veni, venisti, venit* tillräckligt, utan något tillägg, för att beteckna de olika händelser som i engelskan uttrycks med fraserna *I came, you came, he* eller *it came*.«

Utvecklingen bort från de formrika språken inleds när nationaliteter började blandas med varandra, »antingen som följd av erövring eller migration«. Det blev då nödvändigt för dem som skulle göra sig förstådda att lära sig det andra språket. Flertalet människor »skulle bli extremt förvirrade av den invecklade beskaffenheten hos dess deklinationer och konjugationer«. De skulle då kompensera sin okunskap om böjningsformerna »med vilken utväg som helst som språk



ket kunde erbjuda dem«. Lösningen kunde bli att i stället för ett ord med viss böjning som ger viss innebörd använda flera ord för att få samma innebörd. »En lombard som ville säga »jag är älskad«, men som inte kom ihåg ordet *amor*, skulle helt naturligt försöka ersätta sin okunskap med att säga *ego sum amatus*.«

I nästa steg förklarar Smith skillnaden mellan ett gammalt språk som grekiskan, ett något yngre som latin och ännu yngre språk som franskan, italienskan och engelskan. Grekerna formade sitt språk nästan helt själva och hade för vana att bilda nya uttryck ur det egna språkmaterialet. »Grekiskans deklinationer och konjugationer är därför mycket mer komplexa än de är i något annat europeiskt språk som jag känner till«, förklarar Smith.

Latin var en blandning av gamla toskanska dialekter och grekiska. Som en följd av att en krånglig formlära slipas ner i mötet mellan olika språk var latinets deklinationer och konjugationer »mycket mindre komplexa än grekiskans«.

Franskan var i sin tur sammansatt av latin och de gamla frankernas språk, medan italienskan hade sitt ursprung i samma latin och de forna lombardernas språk. Franskan och italienskan hade därför en ännu enklare formlära än latin.

Engelskan var i sin tur en förening av franskan, som trängde in efter den normandiska erövringen, och gamla saxiska språk. Engelskan var därför ännu enklare än franskan i sin formlära, men kompenserade detta med en mer intrikat satslära, där sådant som ordföljd blev viktigt.

Generellt gällde att »ju enklare ett språk är i sin satslära, desto mer komplext måste det vara i sina deklinationer och konjugationer; och omvänt, ju enklare det är i sina deklinationer och konjugationer, desto mer komplext måste det vara i sin satslära«.

### *Vad visar språkdiskussionen?*

Detta var i stora drag Adam Smiths syn på språket och språkutvecklingen. I vad mån den sammanfaller med eller avviker från den nutida uppfattningen är kanske inte det viktigaste. Mer intressant är att vi här har en av källorna till kunskap om Smiths allmänna hållning och vetenskapssyn:

För det första är föreläsningarna och *Considerations Concerning the First Formation of Languages* ett exempel på att hans seriösa intressen var vida och sträckte sig långt utanför ekonomin, som han är mest känd för. Denna forskningsbredd kännetecknade många av dåtidens vetenskapsmän.

För det andra står här, liksom när det gäller ekonomin, förändring och utveckling i centrum (dock inte människans anatomiska utveckling som var okänd). Detta är kanske naturligt för den som växer upp i ett samhälle stätt i snabb förändring.

För det tredje visar Smith prov på olika forskningsmetoder allt eftersom omständigheterna varierar. Språkets uppkomst analyseras närmast med deduktion från antaganden om människans beteende, medan diskussionen om skillnaden mellan olika språk även har induktiva inslag.

För det fjärde genomsyrar systemtänkandet, hur olika saker beror av varandra, hans analys. Exempelvis finns ett samband mellan formläran och satsläran i språk, sådant att en fattig formlära kompenseras av en mer sofistikerad satslära och omvänt, vilket för övrigt stämmer överens med nutida uppfattning.

## 4. Utlandsresa och skrivar- möda

1760-TALET INNEBAR STORA förändringar i Smiths liv. Han skördade nu frukterna av framgången med *Theory of Moral Sentiments*. År 1764 lämnade han sin professur för att följa en ung adelsman till Frankrike och Schweiz. Där levde han i nästan tre år, och vid återkomsten återvände han inte till universitetet utan ägnade sig framför allt åt att färdigställa *Folkens välstånd*, som kom ut 1776. Men periodens inledning utgjorde en fortsättning på det traditionella akademiska livet.

### *Fortsatt Glasgowliv*

Studenter mår väl av måttliga kroppsövningar, och 1761 accepterade Smith att ingå i en arbetsgrupp för att inrätta en akademi för dans, fäktning och ridning under Glasgows universitet. Detta projekt tycks emellertid ha runnit ut i sanden, och dans sågs för övrigt med viss skepsis.

I november 1762 utsågs han till medlem i en kommitté med ett helt annat syfte. Nu gällde det att universitetet skulle utöva tryck på magistraten i Glasgow för att hindra att ett teaterhus byggdes i staden. Det är

lite överraskande att Smith godtog att ingå i en sådan kommitté, för han visade både tidigare och senare intresse för teater. I *Folkens välstånd* argumenterar han kraftigt för att staten bör uppmuntra sådan verksamhet genom att ge

... full frihet till alla som av eget intresse, utan att göra skandal eller något oanständigt, skulle vilja roa och förströ människor med målning, poesi, musik och dans och med alla slags dramatiska föreställningar och skådespel.<sup>42</sup>

Detta skulle vara ett av två sätt för staten (det andra var stimulans av studier) att hindra folk från att tryckas ned av de alltför stränga moralregler som landets alla små religiösa sekter tillämpade. Att Smith trots denna principiella välvilja mot teatrar engagerade sig mot teaterhuset i Glasgow skulle enligt Raes välvilliga tolkning förklaras av att teaterhuset riskerade att dra med sig skandaler och osedlighet, och »det är aldrig något tvivel om att ifall den fria handeln och allmän moral råkar i konflikt så måste den fria handeln ge vika« hos Smith.<sup>43</sup>

Smiths undervisning i början av 1760-talet fick verkan även utomlands genom gästande studenter. En uppburen läkare i Genève sände 1761 sin son till Glasgow för att denne skulle studera för Smith. Samma år kom två ryska studenter dit. De stannade i sex år och studerade huvudsakligen under Smith och John Millar. Detta gick väl i linje med Katarina den storas plan att framstående unga ryssar skulle få fullfölja sin utbildning utomlands. De två ryssarna blev

1767 doktorer i juridik, och när de återvänt hem blev båda professorer vid Moskvauniversitetet, som grundats 1755. Deras tryckta föreläsningar är påverkade av Smiths idéer, varav en del fann vägen till det ryska hovet redan innan *Folkens välstånd* publicerats. De utmanade den etablerade ordningen även genom att, till skillnad från sina huvudsakligen tyska kolleger, föreläsa på ryska i stället för på latin.

### *Till Frankrike*

Charles Townshend, vars namn vi redan mött, var en betydande och talangfull politiker. Han hade kommit in i brittiska underhuset redan som tjuogoettåring och blev medlem av Privy Council tio år senare, 1757. Så småningom blev han finansminister och förde en tullpolitik som 1767 provocerade Nordamerikas kolonister till våldshandlingar.

Genom giftermål hade Townshend blivit styvfar till tredje hertigen av Buccleuch, Henry Scott. Denne skulle vid jultiden 1763 lämna internatskolan Eton och sedan på unga ädlingars vis företa sin *Grand Tour* med Frankrike som huvudmål. Smith och Townshend hade uppenbarligen kommunicerat om saken tidigare, för i ett brev daterat 25 oktober 1763 frågar Townshend om Smith fortfarande är lika benägen att resa med den unge mannen.

Smith svarade jakande med fakultetens samtycke. Noggrann som han var i pengafrågor ville han överlåta sin universitetslön på sin vikarie, och han betalade tillbaka studenternas avgifter.

Enligt en beskrivning återgiven av Rae var det senare dock inte så lätt:

Efter att ha avslutat sin sista lektion och från katedern offentligt ha meddelat att han för sista gången skulle lämna åhörarna, gjorde han samtidigt klart för dem vilka åtgärder han efter bästa förmåga vidtagit för deras skull. Ur fickan drog han upp studenternas avgifter, insvepta i olika papperspaket, och när han börjat ropa upp var och en med namn lämnade han pengarna i handen till den först uppropade. Den unge mannen vägrade bestämt att ta emot dem, och förklarade att den undervisning och det nöje han redan hade fått var värt mycket mer än det han hade betalat eller nånsin skulle kunna betala, och ett allmänt ropande med samma innebörd hördes från rummet. Men mr Smith var obeveklig. Efter att ha uttryckt sin varma känsla av tacksamhet och den starka känsla han hade av aktning som visats mot honom av hans unga vänner, sa han till dem att detta var en fråga mellan honom och hans samvete, och att han inte kunde vara nöjd förrän han hade gjort vad han ansåg vara rätt och riktigt. »Ni får inte förvägra mig denna tillfredsställelse, nej, för Guds skull gentlemän, det får ni inte«; och samtidigt som han grep tag i den närmast stående unge mannens rock stoppade han pengarna i hans ficka och sköt honom sedan ifrån sig. De övriga insåg att det var fruktlöst att protestera.<sup>44</sup>

Villkoren som Townshend erbjudit var goda. Smith skulle få 500 pund om året under resan och därefter en livstidspension på 300 pund om året. Pensionen gjorde det möjligt för honom att efter återkomsten

dra sig tillbaka till Kirkcaldy och skriva färdigt *Folkens välstånd*. Smith såg också fram emot att få träffa David Hume, som under sommaren kommit till Paris för att tjänstgöra vid brittiska ambassaden. Dessutom lockades han säkert av möjligheten att få träffa de franska upplysningsfilosoferna. Han hade uttryckt beundran för Diderot och d'Alembert, den stora franska encyklopedins redaktörer, och de skulle komma att bli hans vänner i Paris. Voltaire skulle han få träffa flera gånger i Schweiz.

Den 13 februari 1764 anlände Smith med den 18-åriga hertigen till Paris. Det är inte otänkbart att han tvivlade på nyttan för hertigen, för när han senare i *Folkens välstånd* diskuterar sådana resor förefaller nettoresultatet vara negativt: Visserligen är det ofrånkomligt att i 17–18-årsåldern lära sig en del under några år utomlands; bland annat får ynglingen ytliga kunskaper i ett eller två språk. Men karaktären försämras jämfört med om han studerar eller arbetar hemma. Bortom föräldrars och släktingar kontroll kan han ägna sig åt lättsinniga utsvävningar. Inget annat än universitetens förfall »skulle någonsin ha kunnat ge ett gott rykte åt en så absurd sedvänja som att resa så tidigt i livet«.

Nå, med en bra åtföljande guvernör kanske resultatet blir bättre? Om detta säger Smith inget, men ger i nästa mening en tänkbar förklaring till utlandsresornas popularitet:

Genom att skicka sin son utomlands befriar fadern sig själv – åtminstone under en tid – från en så obehag-



lig sak som att se en arbetslös, försummad son gå under framför hans ögon.<sup>45</sup>

Efter en dryg vecka i Paris fortsatte Smith och hertigen till Toulouse, där de kom att stanna större delen av de drygt två åren i Frankrike. Det är väl inte uppenbart varför Townshend hade valt Toulouse framför Paris, men han hade naturligtvis inte haft Smiths bästa för ögonen utan hertigens. Toulouse hade ett milt klimat och var vid den tiden en omtyckt rekreationsort bland välbeställda engelsmän. Det var ett kyrkligt centrum, hade ett lokalt parlament, akademier för konst och vetenskap samt ett universitet.

Den första tiden i Toulouse tycks inte ha varit så givande. Man hade inte fått de kontakter som Townshend räknat med, så Smith och hertigen var tämligen ensamma. Ett par unga normmän, Peter och Karsten Anker, var dock på besök med sin guvernör Andreas Holt. (Peter Anker och Andreas Holt hade senare ett finger med i spelet inför översättningen av *Folkens välstånd* till danska.)

Den 5 juli 1764 skrev Smith till Hume, som nu tjänstgjorde vid brittiska ambassaden, och beklagade situationen: Hertigen kände ingen fransman. Smith själv kunde inte odla de bekantskaper han hade eftersom han inte kunde bjuda hem dem och inte alltid var fri att gå till dem. »Det liv som jag levde i Glasgow var ett behagligt, lättsinnigt liv i jämförelse med det liv som jag lever här. Jag har börjat skriva en bok för att fördriva tiden«, meddelar han.

Detta är första gången såvitt man vet som Smith

nämner något om den bok som så småningom blev *Folkens välstånd*. Det innebar inte att han nu började helt från början. Många av tankarna fanns i *Lectures on Jurisprudence*, och ett tidigt utkast till en liten del av *Folkens välstånd* anses vara skrivet före april 1763 och bifogas nu som appendix till *Lectures on Jurisprudence*.

Från Toulouse gjorde sällskapet en del längre utflykter, på tidens vis försett med rekommendationsbrev. I brevet till Hume den 5 juli 1764 skriver Smith att hertigen hade för avsikt att resa till Bordeaux. Det var uppenbarligen den unge hertigen som styrde sådant, inte Smith som var hans guvernör och resesällskap. Smith ber Hume skaffa fram rekommendationer till hertigen av Richelieu, markisen av Lorges och provinsens intendent. Hume får ambassadören att utfärda sådana, men i tackbrevet påpekar Smith att ambassadören råkat kalla honom Robinson i stället för Smith i ett av breven.

Hertigen av Buccleugh får också studera under vistelsen i Toulouse. I ett brev till Hume skriver Smith att hertigen har läst Humes skrifter flera gånger. Det har varit nyttigt för honom, även om det funnits en risk att han skulle ta intryck av några av Humes »gudlösa principer«.<sup>46</sup>

På hösten 1765 begav sig Smith och hans skyddssling till Genève, där de stannade ett par månader. Genom den tidigare nämnde Genève-läkare som 1761 sänt sin son till Glasgow kom Smith in i sällskapslivet i staden. Den bekantskap som han uppskattade mest var nog Voltaires. Denne bodde sedan 1758 i

Ferney strax norr om Genève, och Smiths beundran för Voltaire framgår både av anekdotiskt material och i Smiths skrifter.

I december 1765 for Smith och hertigen från Genève till Paris, där de skulle stanna i tio månader och där Smith nu blev inbjuden till de filosofiska salongerna. Här träffade han bland andra encyklopediredaktörerna d'Alembert och Diderot, ekonomen Turgot och filosofen Helvetius. Särskilt betydelsefulla blev hans möten med kretsen kring läkaren och ekonomen François Quesnay. Denne höll sammankomster i sitt hem med *les économistes* eller fysiokraterna, en grupp ekonomiska tänkare med liberal grundsyn. (Uttrycket *laissez-faire* tillskrivs den samtida markisen av Gournay, som liksom fysiokraterna ivrade för frihandel.)

Fysiokraterna kännetecknades också av att de gav jordbruket en särställning. Endast jordbruket kunde ge ett positivt nettoresultat, en uppfattning som Smith emellertid inte delade. Mer uppskattade han nog Quesnays sätt att i en *tableau économique* illustrera just hur produktion, konsumtion och inkomster i olika sektorer hänger samman, men han var kritisk till detaljerna. Smith hade tänkt tillägna Quesnay *Folkens välstånd*, om Quesnay inte dött redan 1774.

Hösten 1766 blev svår för Smith. Först blev hertigen allvarligt sjuk i hög feber i augusti. De bästa läkarna tillkallades och efter att ha åderlåtits tillfrisknade hertigen fullständigt. I oktober insjuknade hans yngre bror Hew Campbell Scott, som också vistades i Frankrike, i feber, kräkningar och diarré. Brittiska ambassadens läkare i samråd med Quesnay ordinerade opium,

kräkmedel, laxermedel och åderlåtning, men trots detta dog patienten efter några dagar.

### *Hemma igen*

Ynglingens död innebar också slutet på Smiths vistelse i Frankrike. Smith och hertigen förde med sig liket från Paris och nådde Dover den 1 november 1766. Smith bodde sedan i London i ett halvår. Därefter flyttade han hem till mamma i Kirkcaldy och levde där de närmaste sju åren sysselsatt med det han gillade. I juni 1767 skrev han till Hume:

Min sysselsättning här är studier, som jag har varit mycket djupt engagerad i under ungefär en månad. Mina nöjen är långa, ensamma promenader längs kusten. Du kan tänka dig hur jag använder tiden. Jag är emellertid oerhört lycklig, väl till mods och tillfredsställd.

Studierna gällde nog framför allt vad som krävdes för att skriva färdigt *Folkens välstånd*. Även en del av hans korrespondens de närmaste åren rörde uppgifter som han behövde för detta. Skrivandet gick trögt, och i ett brev till Lord Shelburne 27 januari 1768 skriver han att han visserligen sysslat med det han föresatt sig, men att han inte gjort de framsteg som han förväntat sig och därför tänkte bli kvar i Kirkcaldy till november eller efter jul. Under våren 1769 växlar han flera brev med Lord Hailes om prisstatistik.

Hume hade flyttat tillbaka till Edinburgh och insisterade i augusti att Smith skulle hälsa på under några dagar:

Jag vill veta vad du har gjort och vill ha en noggrann beskrivning av den metod som du sysselsatt dig med i din avskildhet. Jag är säker på att du har fel i många av dina spekulationer, särskilt när du har oturen att avvika från mig.

Åren går utan något avslut av boken. I september 1772 skriver Smith till William Pulteney och skyller dels på »offentliga kalamiteter«, dels på »dålig hälsa orsakad av grubbel och brist på förströelse«. Publiceringen skulle därför fördröjas »några månader«. Hume är också angelägen om att boken ska bli klar och 23 november 1772 skriver han från Edinburgh till Smith:

Kom och var här under några veckor kring jul; festa om lite; återvänd till Kirkcaldy; avsluta ditt verk före hösten; res till London; tryck det; återvänd och slå dig ner i den här staden som passar din studieinriktade, oberoende läggning ännu bättre än London.

Våren 1773 tycktes manuskriptet vara nästan färdigt, och Smith skulle ge sig iväg till London. Men nu drabbades han av ängslan att han skulle dö och skrev 16 april till Hume, som han hade utsett till sin litterära exekutor:

Eftersom jag har lämnat omsorgen om alla mina litterära papper till dig måste jag säga dig att med undantag för det som jag tar med mig [manuskriptet till *Folkens välstånd*] finns det inget som är värt att publicera förutom ett fragment av ett stort verk om historien om de astronomiska system som successivt var i ropet fram till Descartes tid ... Alla andra lösa papper som du hittar ...

vill jag skall förstöras utan granskning. Om jag inte dör helt plötsligt skall jag se till att de papper jag har med mig samvetsgrant skickas till dig.

I maj 1773 finns Smith i London. Det finns uppgifter om att han trots hälsoproblemen funderat på att åta sig en ny resa som guvernör, denna gång åt en Hamilton, men därav blev intet sedan hertigen av Buccleuch avrätt honom. Annat fördröjde publiceringen av *Folkens välstånd*, men det är svårt att säga vad olika saker betydde. En pågående bankkras och konjunktur nedgång i Skottland upptog hans intresse. Han blev medlem i Royal Society och en annan klubb i London som tog en del tid. Händelserna i Nordamerika engagerade honom, och de politiska och ekonomiska relationerna till kolonierna där diskuteras utförligt i *Folkens välstånd*. Det måste ha varit frestande att vänta ut den utveckling som ledde till den amerikanska självständighetsförklaringen 4 juli 1776, några månader efter det att boken publicerats. Hume hade den 8 februari otåligt skrivit till Smith att »om du väntar tills Amerikas öde är avgjort kan du få vänta länge«.

Den 9 mars 1776 kom boken ut i en första upplaga på 500 exemplar och i två band med den fullständiga titeln *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, ofta förkortat till *Wealth of Nations*, eller på svenska *Folkens välstånd*.

## 5. Folkens välstånd

DEN ENGELSKE EKONOMEN Lionel Robbins skrev en gång att i många presentationer av de klassiska ekonomerna har deras plats

... intagits av en uppsättning mytologiska figurer som går under samma namn, men vilka inte sällan utrustats med uppfattningar som är nästan raka motsatsen till dem som originalen hyllade. Dessa marionetter är i sanning mycket illasinnade varelser. De är de kapitalistiska utsugarnas verktyg eller lakejer. ... De kan inte föreställa sig någon annan uppgift för staten än nattväktarens. De »försvarar« löner vid existensminimum och är suveränt likgiltiga för arbetarklassens välfärd.<sup>47</sup>

Som författare till *Folkens välstånd* och med epitetet nationalekonomins fader är väl Adam Smith den klassiker som blivit mest utsatt för sådana tillvitelser. Men den som börjar läsa *Folkens välstånd* kommer att göra intressanta upptäckter: Kapitalistklassen framställs som föga sympatisk, medan arbetare och småbönder har Smiths fulla medkänsla. *Laissez-faire*-receptet har sådana inskränkningar att det snarast är missvisande att kalla Smith för *laissez-faire*-ekonom. Den osynliga handen framställs ingalunda som något universalverktyg för styrningen av samhället.

I detta kapitel om några huvudpunkter i *Folkens välstånd* ska vi försöka få en rättvisande bild av Smiths syn på marknaden och dess plats i samhället. Vi ska också säga något om hur hans ekonomiska idéer togs emot.

### *Människans egenskaper*

I Smiths samlade författarskap finns djupgående diskussioner om människans egenskaper. Vi har stött på en del i *Theory of Moral Sentiments* men koncentrerar oss nu på människan i *Folkens välstånd*. De medfödda egenskaperna är av fundamental betydelse för Smiths syn på hur ekonomin fungerar. Dessa egenskaper kan genom uppfostran och utbildning i någon mån modifieras men får i huvudsak tas som de är.

Vilka är då dessa mänskliga egenskaper? Människan är för det första *angelägen om sitt eget bästa*. Detta karaktärsdrag kan driva samhället framåt även om den institutionella ramen inte är den mest gynnsamma. Det betyder till och med mer än full frihet och rättvisa. Detta illustreras av Smiths anmärkningar om Quesnay. Fastän Smith i *Folkens välstånd* beskriver Quesnay som »mycket uppslagsrik och djup« är han kritisk till att denne tänker sig att statskroppen skulle »frodas och blomstra bara under ett visst styrelsesätt, den fulländade frihetens och fulländade rättvisans styrelsesätt«. <sup>48</sup> Quesnay har missat en väsentlig punkt:

Han synes icke ha tagit i beaktande att varje människas naturliga strävan att ständigt förbättra sin ställning är en livsprincip inom samhällsorganismen, och att denna princip i många riktningar förmår avvärja eller avhjälpa



de skadliga följderna av en näringspolitik som präglas både av våld och våld. En sådan politik kan visserligen mer eller mindre fördröja, men sällan alldeles hämma ett folks naturliga framåtskridande i rikedom och välstånd, än mindre föranleda tillbakagång.<sup>49</sup>

Att det finns undantag från regeln att människan strävar efter sitt bästa var Smith klart medveten om. Han diskuterar missbruk av starka drycker, frossarens alltför stora inköp hos slaktaren och sprättens överdrivna utgifter på manufakturvaror. Slösaren som ger efter för »begäret efter tillfredsställelse för stunden« kritiseras.<sup>50</sup> Den som faller för rena modenycker är också beklagansvärd, men som väl är »så ligger det dock i sakens natur, att en dylik dåraktighet inte kunde få makt med mer än ett ringa fåtal«.<sup>51</sup>

Finns det fler egenskaper hos Smiths normalmänniska än strävan efter egennytta? Ett besläktat drag är hennes »fallenhet för att köpslå och mångla och utbyta det ena mot det andra«.<sup>52</sup> Detta att göra affärer är något som skiljer Smiths människa från djuren. »Ingen har någonsin sett en hund hederligt och avsiktligt byta ett ben med en annan hund.«<sup>53</sup>

Vi konstaterade i kapitel 2 att i *Theory of Moral Sentiments* var inte bara egenintresset en mänsklig egenskap utan även *medkänslan* med andra och omtanke om deras öde. Den senare egenskapen får mycket liten uppmärksamhet i *Folkens välstånd*, även om den inte saknas helt. Skillnaden mellan de två böckerna i behandlingen av egenintresse och medkänsla har debatterats som *Das Adam Smith-Problem*, men somliga har märkligt nog förnekat dess existens.

Vid sidan av människans böjelser finns ett annat väsentligt faktum: Olika *människor är från början rätt lika*. »Det är icke så mycket hos naturen, som i seder och bruk och uppfostran, som orsaken är att söka till de mest skilda yrkestyper, såsom till exempel en vetenskapsman och en vanlig bärare från gatan, ett stadsbud«. <sup>54</sup> Benägenheten att köpslå och handla leder emellertid till specialisering och till att folk hamnar i olika fack, vilket förstärker de ursprungliga skillnaderna.

### *Arbetets delning – inte bara välgörande*

Därmed kommer vi in på arbetets delning. Många författare menar att just detta är det centrala inslaget i *Folkens välförstånd*. Det är detta som de tre första kapitlen av boken handlar om, och Smiths inledande exempel på hur uppgifterna i ett nålmakeri blivit specialiserade brukar ofta återopas:

En person drar i metalltråden, en annan rätar den, en tredje klipper av den, en fjärde spetsar den, en femte slipar ändan där huvudet skall sitta; att göra huvudet ford-  
rar två eller tre särskilda förrättningar; att fästa det på nålen tillhör ett särskilt yrke, att vitkoka nålarna ett annat; ja det är till och med ett yrke för sig att träda upp nålarna på brevet; och det riksviktiga värvet att göra en knappnål sönderfaller sålunda i nära arton särskilda operationer. <sup>55</sup>

Denna arbetets delning har lett till ökad produktion och på så vis i ett välordnat samhälle gett »upphov åt den allmänna välmågan, som når ända ner till folkets

lägsta lager«. <sup>56</sup> Genom handel och utvidgning av marknaderna kan specialiseringens vinster bli stora. Effekterna av arbetets delning beskrivs i positiva ordalag.

I slutet av *Folkens välstånd* ges emellertid en helt annan och mörkare bild av arbetsdelningen. Den bilden avviker så kraftigt från den vanliga uppfattningen om Smiths ensidigt positiva syn på arbetets delning att det är motiverat att visa hela hans resonemang, trots att det blir ett långt citat:

Allt eftersom arbetets delning går framåt, blir sysslorna för den stora massan av folket, som skall leva av sitt arbete, allt mer specialiserade, och ofta kommer de att bestå endast av några få, stundom av blott en eller två mycket enkla förrättningar. Men förståndsutvecklingen hos de allra flesta människor står i nödvändigt samband med deras vanliga sysselsättningar. En människa som tillbringar sitt liv med utförandet av några få enkla handgrepp, av vilka resultatet också nästan alltid blir detsamma eller nära på detsamma, har inte något tillfälle att öva sitt förstånd eller pröva sitt skarpsinne på försök att övervinna svårigheter, som aldrig möter. En sådan individ kommer därför naturligt nog ur vanan att tänka och blir gemenligen så enfaldig och okunnig, som det gärna är möjligt för en mänsklig varelse att bli. Hans själsliga slöhet gör det icke endast omöjligt för honom att njuta av eller deltaga i ett förståndigt samtal, utan t.o.m. att hysa en ädel, god eller öm känsla, och han blir följaktligen ur stånd att bilda sig något rätt omdöme ens om de plikter som det dagliga livet ställer honom inför.

Om de stora och omfattande frågor, som berör landets intressen, är han alldeles ur stånd att göra sig nå-

gon som helst föreställning, och om man ej med särskilda ansträngningar lyckas förändra hans sinnesart, är han lika omöjlig som fosterlandsförsvare i fall av krig. Enformigheten i hans stilla liv betager honom det personliga modet och kommer honom att betrakta soldatens oregelbundna, osäkra och äventyrliga liv med fasa. Även hans kroppsliga vigör undergrävs och han förlorar i styrka och uthållighet i fråga om allt annat arbete, än det han är van vid. Skickligheten i sitt yrke synes han på så vis ha förvärvat på bekostnad av sina intellektuella, moraliska och fysiska krafter. Och det är just det som de fattiga arbetarna, det vill säga den stora massan av folket, kommer att göra, om inte regeringen bryr sig om att vidtaga åtgärder till att förhindra det.<sup>57</sup>

De två avsnitten ger så olika syn på arbetets delning att man måste fråga sig om de är förenliga. Jag tror inte att man nödvändigtvis måste se dem som oförenliga. I det första avsnittet begränsar sig Smith till den materiella sidan, det vill säga arbetsdelningens betydelse för den producerade varumängden. I det andra tar han fasta på de negativa effekterna på arbetarnas kroppsliga och själsliga hälsa. Som helhet såg han alltså både positiva och negativa effekter av arbetets delning.

### *Den naturliga friheten och den osynliga handen*

Adam Smith var väl bevandrad i naturrättsfilosofernas tankar. Genom främst Grotius och Pufendorf hade han tagit intryck av deras idéer. (Pufendorf var en av de tyska lärde som kallades till en professur i Lund i samband med universitetets grundande 1668.) Den

naturliga friheten och liknande uttryck hos Smith är exempel på deras inflytande.

Vad Smith konkret menade med naturlig frihet kan vi få en uppfattning om genom att se i vilka sammanhang någon variant av detta uttryck förekommer. Vi finner då att det kan innebära frihet att välja och byta yrke och att bo kvar på den plats som man har valt som sin bostadsort. Det innebär frihet i den inhemska handeln. Det innebär också frihet att handla med andra länder, men ibland har landets lagar gjort detta till en förbrytelse, trots att det »av naturen ej är på minsta sätt klandervärt«. <sup>58</sup>

Andra exempel på den naturliga friheten får vi där Smith menar att den *inte* bör få råda, trots att den uttryckligen är naturlig. Det är ett brott mot den naturliga friheten att begränsa rätten att ge ut skuldsedlar eller tvinga fastighetsägare att bygga brandmurar. Men likväl menar Smith att det i sådana fall är lämpligt med regleringar, för de former av »ett fåtal individers naturliga frihet, som äventyrar hela samhällets trygghet, är och bör vara begränsade av alla regeringars lagar«. <sup>59</sup>

Vi ser att Smith inte var någon dogmatisk förespråkare för obegränsad frihet. Han var pragmatiker. I de fall då den naturliga friheten var till skada för helheten borde den begränsas.

I övriga fall tillämpas grundregeln, det vill säga den naturliga friheten skulle få råda. De mänskliga karaktärsdragen – att sträva efter sitt eget bästa och handla med varandra – skulle då verka för det gemensamma bästa, trots att de enskilda individerna endast hade sitt eget för ögonen.

Vi litar inte till slaktarens, bryggarens eller bagarens särskilda välvilja när vi önskar få något till middag, utan till deras egen fördel. Vi vädjar inte till deras mänskocärlek utan till deras själviskhet, och säger dem ingenting om våra egna trängande behov, utan talar om vad de vinner på affärerna.<sup>60</sup>

I detta sammanhang är det naturligt att ta upp den osynliga handen, som dyker upp på ett enda ställe i *Folkens välstånd*. (Den finns med annan innebörd även på ett ställe i astronomiessän och, som vi tidigare noterat, ett ställe i *Theory of Moral Sentiments*.) Inget uttryck från Smith är så väl känt som detta, trots att han bara använder det i förbigående. Låt oss se i vilket sammanhang han nu använder det:

Då nu envar efter bästa förmåga bemödar sig att använda sitt kapital till att främja inhemsk näringsflit och till att leda näringsfliten i sådan riktning, att dess resultat blir för hans del bästa möjliga, så tvingas också envar i själva verket att göra sitt till för att den samhälleliga årsinkomsten må bli den största möjliga. Visserligen har den enskilde gemenligen ej för avsikt att befordra det allmänna bästa, icke heller förstår han, hur mycket han befordrar det. När han hellre insätter sitt kapital i landets egna näringar än i utlandets, har han endast sitt kapitals tryggaste placering för ögonen, och när han ser till att dessa näringar inriktas så att avkastningen blir av största möjliga värde, åsyftar han endast egen vinning, men härvid förs han liksom i så många andra fall av en osynlig hand till att främja ett ändamål, som alldeles icke ingick i hans syften.<sup>61</sup>

En punkt som vållat bryderi är att Smith talar om att kapitalisten av trygghetsskäl väljer placering i det egna landet. Agnar Sandmo har påpekat att många som citerar Smiths stycke om den osynliga handen utesluter satsen om det egna landet, antingen för att de menar att Smiths centrala budskap då blir klarare, eller för att de är mer angelägna att ha Smith som stöd för den egna uppfattningen än att tolka vad han egentligen menade.

Vill vi tolka Smith försiktigt kan vi säga att när varje enskild person placerar sitt kapital inom landet på så vis att det ger honom störst avkastning, placerar han det enligt huvudregeln så att samhällets inkomst samtidigt blir den största möjliga. Den osynliga handen kan ses som en metafor för de förutsättningar som ger denna överensstämmelse.

Tanken på en överensstämmelse mellan strävan efter egen vinning och samhällelig välfärd var inte ny. Den fanns hos Quesnay, och exempelvis den grekiske kyrkofadern Johannes Chrysostomos (344–407 e.Kr.) såg en så fungerande ekonomi som en del av en gudomlig plan. Få har emellertid formulerat den så väl som Smith.

### *Frihetens brister*

Enligt Smiths huvudregel skulle alltså ekonomin fungera bäst om varje kapitalist fick placera sitt kapital där han fann det lämpligast, och varje hantverkare, arbetare och köpman fritt fick välja verksamhet. Men det var just en huvudregel, och Smith visar att den inte alltid

ger det lyckligaste resultatet. Vi har redan sett exempel på att den naturliga friheten bör inskränkas då »den äventyrar hela samhällets trygghet«, och vi har sett att den arbetsdelning som uppstår spontant i ett fritt samhälle inte enbart är av godo.

Inte heller handel är alltid till fördel för alla parter. Efter Amerikas upptäckt följde handel. Nästan alla europeiska varor var nya för Amerika och många amerikanska var nya för Europa. Den handel som kom igång borde under naturliga förhållanden ha varit lika fördelaktig för Amerika som för Europa. »Européernas barbariska orättfärdighet gjorde dock en händelse, som borde ha blivit välsignelsebringande för alla, ruinerande och fördärvlig för flera av de olyckliga länderna«, menar Smith.<sup>62</sup>

### *Statens roll*

Smiths grundinställning var att staten mindre borde lägga sig i det ekonomiska livet än vad den gjorde i Smiths Storbritannien, där merkantilismen var den styrande ekonomiska doktrinen. Man finner tre typer av argument.

För det första var Smith kritisk såväl mot merkantilismen som lära som mot det själviska sätt på vilket köpmännen åberopade dess principer. Den hade lett till dålig resursfördelning, och skråprivilegierna och de beviljade monopolen gynnade de enskilda köpmännen på bekostnad av folkflertalet. Regleringarna av handeln och produktionen hade genomförts efter påtryckningar av köpmän och industriidkare, som bara såg



till sin egen vinst. Smith gör gång på gång påpekan- den av typen »att det varit de monopoliseringslystne, som både påfunnit och gett spridning åt den merkan- tilistiska läran, kan inte betvivlas«. Han menar också att »köpmäns och industriidkares egoistiska sofisterier förvillat folks sunda omdöme. Deras intressen är i det- ta avseende direkt motsatt den stora massans.«<sup>63</sup>

Ett andra argument, som inte tystnat med åren, har att göra med den bristande förmågan hos staten att detaljreglera näringslivet till folkflertalets bästa:

En statsman, som ville försöka att vägleda enskilda personer, hur de borde använda sina kapital, skulle inte endast åtaga sig en skäligen onödig omsorg, utan också tillvälla sig en myndighet, som inte med trygghet kan anförtros vare sig åt en människa ensam, eller ens åt en råds-kammare eller riksförsamling, och som inte skulle kunna läggas i farligare händer än en sådan mans, som vore förmäten och dåraktig nog att tro sig om att kun- na utöva den.<sup>64</sup>

Smiths tredje argument mot omfattande statlig verk- samhet är mer implicit. Smith skiljer på produktivt och improduktivt arbete. Produktivt arbete är sådant som konkretiseras i någon vara som finns kvar efter det att arbetet avslutats. Industriarbete och jordbruks- arbete är goda exempel.

Improduktivt arbete är enligt Smith tjänster av olika slag. Sådant arbete försvinner i samma ögonblick som det utförs. Hit räknar Smith arbetet av civila och mi- litära ämbetsmän, präster, jurister, skådespelare m.fl. Smith är inte lika långtgående som fysiokraten Ques-

nay, som han mött i Paris, när det gäller vilka som ska räknas som improduktiva. Tvärtom menar han att huvudfelet i Quesnays system är att det betraktar »hantverkare, industriidkare och köpmän som helt sterila och improduktiva«. <sup>65</sup> Smith ägnar så mycket kraft åt kritiken av Quesnay att man får intrycket att Quesnay mer stimulerat Smiths eget tänkande än ändrat hans åsikter.

Om de som är improduktiva enligt Smiths synsätt skulle bli alltför många, skulle deras underhåll kräva så stor del av produktionsresultatet att man tvingades tära på kapitalet. Produktionsresultatet skulle därmed efterhand minska. Smith menar att »stora nationer blir aldrig utarmade genom enskildas, men väl genom det allmännas slöseri och misshushållning. Hela eller nästan hela den offentliga inkomsten används i de flesta länder till att underhålla improduktiva armar.« <sup>66</sup>

Det nu sagda innebär inte att Smith ville utesluta statligt engagemang. Staten hade tre huvuduppgifter, men dessutom framträder ett antal andra statsingripanden som Smith ser på med gillande.

Den första huvuduppgiften är att skydda samhället mot överfall från andra samhällen, det vill säga att ombesörja försvaret. Den andra är att upprätthålla den inre ordningen i landet och att sörja för en ordnad rättsskipning.

De första två uppgifterna krävs även av en så kallad nattväktarstat. Med den tredje uppgiften avlägsnar Smith sig emellertid från denna. Det handlar här om att staten bör

... upprätta och underhålla sådana offentliga inrättningar och verk, som, ehuru de är i högsta grad nyttiga för ett stort samhälle, likväl är av den natur att de aldrig kan betala sig och gå med vinst för en enskild eller ett litet antal enskilda, och som därför inte kan väntas komma till stånd på enskild väg.<sup>67</sup>

Smith var medveten om det som i modern analys brukar diskuteras i termer av kollektiva varor och externa effekter. Han diskuterar här sådana nyttigheter som vägar, hamnar, bryggor, kanaler, postväsende, undervisningsväsende etc. Det faktum att staten bör svara för att de kommer till stånd innebär inte att de i sin helhet behöver finansieras med skatter. Även avgifter från brukarna kan enligt Smith ibland vara lämpliga.

Vid sidan av de tre huvuduppgifterna för staten finns i boken spridda exempel på andra statsingripanden som Smith stöder, och som förstärker bilden av honom som pragmatiker snarare än dogmatisk *laissez-faire*-förespråkare.

Smith är i princip *för* frihandel mellan nationerna, men inte heller detta är någon helig ko för honom. Det finns fall då han finner det lämpligt att med tullar och andra regleringar gynna inhemska intressen. Ett sådant fall föreligger då en verksamhet är nödvändig för landets försvar. Navigationsakten – en av historiens mest omskrivna frihandelshämmande akter – betecknar han sålunda som »måhända den klokaste av alla handelsförordningar i England«.<sup>68</sup> Den garanterade att det fanns brittiska sjömän och skeppsfart, vilket var viktigt för sjöförsvaret.

Ett annat fall har vi då den importkonkurrerande

näringsen är belastad med skatt. Tullavgiften skulle då göra att den inhemska tillverkningen inte missgynnades i förhållande till den utländska. Exportpremier kan rättfärdigas om de krävs för att hålla liv i en näring som är viktig för landets försvar.

Det finns även andra exempel på statsingripanden i ekonomin som Smith gillar. En lagstadgad maximinivå på låneräntan kan vara lämplig för att förhindra ocker. Han gillar en lag som tvingade de engelska kolonisterna att inom viss tid röja och odla en del av sin jord, och han föreslog att den som ville bli sin egen i ett yrke eller inneha en offentlig post skulle tvingas genomgå ett förhör eller underkasta sig en examen. Det skulle bidra till att fler skaffade sig elementär skolutbildning.

Det finns så många krav på statsingripanden i ekonomin att det är svårt att betrakta Adam Smith som en *laissez-faire*-ekonom.

### *Smiths sympatier*

Vi har konstaterat att när det gäller individens frihet liksom statens roll förfäktar Smith en huvudprincip som han emellertid inte drar sig för att avvika från i många fall. Kanske det kan tolkas som en viss vacklan. Någon vacklan råder dock inte när det gäller hos vilka grupper i samhället hans sympatier ligger. De ligger otvetydigt hos småfolket, hos de egendomslösa, vilket vi kunde skönja redan i *Theory of Moral Sentiments*. I *Folkens välstånd* dokumenteras hans sympatier i en mängd sammanhang, av vilka vi kan välja ut några:

Arbetarna var på Smiths tid förbjudna att bilda

fackföreningar, men för arbetsgivarna fanns inget motsvarande förbud. Och även om arbetsgivarna inte formellt gick samman så var de alltid »genom ett slags tyst, men obruten och oföränderlig överenskommelse i samförstånd om att icke höja arbetslönerna« eller till och med om att sänka den.<sup>69</sup> Indignationen är tydlig när Smith beskriver de ojämna villkor som gäller i förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare.

Samma sympatier för arbetarna blottas också – inte minst i det färgstarka språket – över ett par sidor där Smith diskuterar följderna av höga löner. Höga löner är bra: »Att klaga över höga arbetslöner är att klaga över den nödvändiga följden av och orsaken till det största allmänna framåtskridandet.« Vidare gäller att »arbetslönerna utgör en uppmuntran för idogheten, som, likt alla andra mänskliga egenskaper, utvecklas i proportion till den uppmuntran som den blir föremål för«. Höga löner leder därför inte till lättja som somliga hävdar.

Benägenheten att ta ledigt tre dagar i veckan om man på fyra kan förtjäna vad man behöver för uppehållet beror i stället på överansträngning under de fyra dagarna. Så »om arbetsgivarna alltid ville lyssna till vad förnuftet och humaniteten säger dem, skulle de ofta få anledning snarare att hålla igen än driva på sina arbetares iver«. Smith ser följaktligen särskilda risker med ackordsarbete. Det gör arbetarna »mycket fallna för att överanstränga sig och förstöra sin hälsa och fysik på få år«.<sup>70</sup>

Smith återkommer till de höga lönerna i kapitlet om kapitalprofit. Kapitlet avslutas på följande vis:

Våra affärsmän och industriella arbetsgivare klagar mycket över de höga arbetslönernas skadliga verkningar till stegring av varupriserna och därmed till minskning i varornas avsättning både inom och utom landet. De talar inte om de skadliga verkningarna av hög kapitalprofit. De tiger med de fördärliga följderna av deras egen vinst och klagar blott över andras.<sup>71</sup>

Likartade utfall finns bland annat i ett avsnitt om näringspolitiken, där vi också får veta att om en lagstiftande församling reglerar lönerna till arbetarnas förmån är det alltid skäligt, medan detta inte behöver vara fallet om det sker till arbetsgivarnas förmån, eftersom dessa uppträder som politikernas rådgivare. Sammanfattningsvis kan vi kanske säga att Smith tyckte bättre om kapitalismen – i varje fall i den lilla skalan – än om kapitalisterna.

### *Värdeläran*

Vi har nu tagit upp Smiths övergripande syn på ekonomin. Men han behandlar också speciella teoretiska problem som prisbildningen.

Smith för fram en distinktion som fanns redan hos Aristoteles, men som övergivits i modern pristeori. Det gäller skillnaden mellan *bruksvärde* och *bytesvärde*, där bruksvärdet »betecknar ett särskilt föremåls nytta«, medan bytesvärdet hos ett föremål är »den förmåga att köpa andra varor som besittningen av detta föremål förlänar«.<sup>72</sup>

Smith ägnar betydligt mer möda åt att förklara nivån på bytesvärdet, det vill säga priset, än åt bruks-

värdet. Vi kan urskilja åtminstone tre olika pristeorier eller värdeläror. För det första har han en grov *arbetsvärdelära*, som under 1800-talet vidareutvecklades av Ricardo och Marx:

Om det till exempel hos ett jägarfolk vanligen kostar dubbelt så mycket arbete att nedlägga en bäver som att nedlägga ett rådjur, bör en bäver tydligtvis gå i byte för eller vara värd två rådjur. Det är naturligt, att vad som plär vara produkten av två dagars eller två timmars arbete måste vara värt dubbelt så mycket som det, som plär vara produkten av en dags eller en timmas arbete.<sup>73</sup>

Priserna skulle alltså i grundfallet bli proportionella mot arbetsinsatsen i produktionen. Men om arbetet är olika tungt eller kräver mer kompetens i ena fallet än i andra tänker sig Smith att detta också spelar roll.

Den grova arbetsvärdeläran menar Smith gällde »under det tidiga och primitiva samhällsskick som rådde innan både kapital bildades och jorden togs i besittning».<sup>74</sup> I mer avancerade samhällen – där maskiner och annat realkapital används i produktionen och där jorden ägs av någon – blir prisbildningen mer komplicerad. I det fallet finner vi, för det andra, en generellare *produktionskostnadsbaserad* pristeori. Hela produktionsresultatet kommer då inte att tillfalla arbetaren. En del kommer att gå till ägaren av det realkapital som används i produktionen och ytterligare en del till jordägaren. Smith upppepar i olika varianter att lön, jordränta och vinst ligger bakom priset på alla varor.

För det tredje finns hos Smith en kompletterande

teori om *utbuds- och efterfrågebestämda priser*. Utgångspunkten är då att det finns ett naturligt pris som råder då lön, vinst och jordränta ligger på normal nivå. Det är det genomsnittspris som marknadspriserna strävar mot. Mer eller mindre tillfälliga svängningar i utbud och efterfrågan gör emellertid att marknadspriset varierar kring det naturliga priset.

På det sättet kommer även konsumentensida eller efterfrågesida in en smula i Smiths värdeleära. Det är emellertid produktionssida som dominerar Smiths och klassikernas värdeleära. Med de första neoklassikerna i slutet av 1800-talet blir förhållandet omvänt.

### *Mottagandet av boken*

Boken publicerades den 9 mars 1776. David Hume hade den 1 april läst åtminstone delar av den, för då ger han ett omdöme i ett brev:

Jag är mycket nöjd med ditt verk, och läsningen har befriat mig från ett tillstånd av stor ångest. Det var ett arbete med så mycket förväntningar från dig själv, från dina vänner och från allmänheten att jag bävade för dess utgivning, men nu är jag mycket lättad. Läsningen kräver nödvändigtvis så mycket uppmärksamhet och allmänheten är benägen att ge så lite att jag tvivlar på att verket till en början kommer att vara särskilt populärt. Men det har djup och fasthet och skarpsinnighet och illustreras av så många grundliga fakta att det slutligen måste uppmärksammas. Det har troligen förbättrats mycket av din senaste vistelse i London.



De övergripande lovorden hindrar inte Hume från att kritisera detaljer om prisbildningen och slagskatten. På intellektuella vänners vis hoppas han få samtala med Smith om dessa och »hundra andra punkter«.

Liksom flera andra tidiga läsare tyckte Hume som synes att boken var krävande. Farhågorna att det därför skulle dröja innan den upptäcktes slog emellertid fel, om man går efter försäljningen. Första upplagan såldes slut på sex månader, och en andra upplaga med bara smärre korrigeringar publicerades i början av 1778. Den tredje upplagan 1784 hade en del nyskrivna tillägg, medan den fjärde 1786 och den femte 1789 bara innehöll små förändringar. Fram till 1790, Smiths dödsår, hade det också kommit franska, tyska, danska och italienska utgåvor.

Trots att boken snabbt blev en försäljningssuccé dröjde det innan den fick någon större politisk betydelse. Kirk Villis har pekat på att många förbryllats över att det trots försäljningsframgången dröjde nästan åtta år innan boken nämndes i någon debatt i det brittiska parlamentet. Men efterhand ökade uppmärksamheten från ledande politiker.

William Pitt och Lord Shelburne hör till dem som öppet förklarade sig påverkade av Smiths idéer. Något brett stöd i praktisk ekonomisk politik fick Smith emellertid inte förrän en bit in på 1800-talet. Hans idéer var omvälvande i förhållande till de rådande merkantilistiska doktrinerna, och det tar tid innan nya idéer slår igenom i opinionen och därefter innan de omvandlas till praktisk politik.

Någon fullständig svensk utgåva av *Folkens väl-*

*stånd* finns ännu inte. Torbjörn Vallinder, som forskat om verkets spridning i Sverige, menar att kunskap om boken ändå spreds relativt tidigt i landet av tre skäl. För det första fanns det under 1700-talet nära politiska och kulturella band mellan Sverige och Storbritannien. För det andra hade *Theory of Moral Sentiments* diskuterats livligt bland våra filosofiprofessorer, vilket banat vägen, och för det tredje var Sverige ett av de första länder som i mitten av 1700-talet inrättade ekonomiprofessorer. För övrigt tycks verket först ha kommit till Sverige i fransk översättning, vilket inte var unikt på den tiden.

Delar av verket översattes till svenska och publicerades av Georg Adlersparre – revolutionsmakaren mot Gustav IV Adolf 1809 – i Adlersparres tidskrift *Läsning i blandade ämnen* 1799–1800. Andra delar översattes av Erik Erland Bodell och gavs ut i bokform 1800–1808. En samlad översättning av kanske en femtedel av originaltexten gjordes av Lundadocenten Emil Sommarin och publicerades i två delar som *En undersökning av folkens välstånd, dess natur och orsaker* 1909–1911. En ny översättning av delar av såväl *Wealth of Nations* som *Theory of Moral Sentiments* har gjorts av Dagmar Lagerberg och publicerades 1994 under titeln *Den osynliga handen: Adam Smith i urval*. Ansatser till att presentera de bärande idéerna på svenska saknas alltså inte.

Även om Smiths arbete var känt vid de svenska universiteten redan i slutet av 1700-talet kan man knappast säga att han fick någon direkt efterföljare här. Lars Georg Rabenius, som blev ekonomiprofessor i

Uppsala 1807, betraktade Smiths lära som den dittills bästa, men han hade ändå avvikande uppfattning på centrala punkter. Carl Adolph Agardh, professor i Lund från 1812, menade att Smith gav staten en alltför passiv roll. När nationalekonomiämnet efter några decenniers nedgång blommade upp i Sverige i slutet av 1800-talet med David Davidson, Knut Wicksell och Gustav Cassel behandlades Smith visserligen med respekt men som ett doktrinhistoriskt fenomen.

Smith brukar schablonmässigt betraktas som den förste i den klassiska nationalekonomiska skolan, vilket inte hindrat att man samtidigt har hävdats att hans grundtankar fanns redan hos tidigare författare. Hans väsentliga teoretiska bidrag skulle då bestå i att han i *Folkens välstånd* på ett slående vis sammanställde dessa tankar. Även om så är fallet kan man inte fränkänna honom hans betydelse för de efterföljande ekonomerna i den klassiska skolan, som fortlevde i ungefär hundra år.

David Ricardos *Principles of Political Economy and Taxation* (1817) tar gång på gång avstamp hos Smith, och Marx värdelära var en vidareutveckling av Smiths och Ricardos principer. Även från nutida teori går det att dra trådar bakåt till Smith. Smiths sätt att se hur allt hänger samman i ett system, där »den osynliga handen« är metaforen för styrningen till ett bra resultat, har sin motsvarighet i nutida neoklassisk allmän jämviktsteori.

Som politisk kraft har Smith med *Folkens välstånd* blivit en av den ekonomiska liberalismens bakgrundsfigurer. Denna liberalism vann framgång i praktisk

politik i många länder i mitten av 1800-talet, bland annat i form av friare internationell handel. Som företrädare för ekonomisk liberalism åberopas Smith fortfarande, ofta till och med i högre grad än vad som är berättigat.

## 6. Tullkommissarien

LIVET BLEV ANNORLUNDA för Smith efter publiceringen av *Folkens välstånd*. I maj 1776 flyttade han från London tillbaka till sin mor i Kirkcaldy. Han återvände inte till universitet utan fick en tjänst vid skotska tullen, vilket kan verka som ödets ironi för den som brukar betraktas som frihandelns apostel. De kommande åren upptogs han av tullarbete, revideringar av sina böcker och sin egen och sina närmastes sjukdom och bortgång.

### *Hume dör, Smith tänker på familj*

Mycket av Smiths tankar 1776 rörde David Hume som sakta tynade bort. Korrespondensen dem emellan gällde bland annat manuskriptet till Humes *Dialogues concerning natural religion* och hur man skulle förfara med detta efter Humes död. Smith lovade att ta hand om såväl detta som de nya upplagorna av Humes övriga verk »och se till att de publiceras exakt enligt dina senaste korrigeringar«. Det visade sig senare att han helst inte ville befatta sig med *Dialogues*. De grundläggande skälen var uppenbarligen att Hume utmanat religionen och att Smith funnit det riskabelt att förknippas alltför mycket med Hume.

Den 23 augusti 1776 var Hume så svag att han inte kunde gå ur sängen och fick ta hjälp av sin »nevös hand« för att skriva till Smith. Han konstaterar: »Jag avtynar mycket snabbt och i natt hade jag lite feber som jag hoppades snabbare skulle sätta punkt för denna långsamma sjukdom, men olyckligtvis har den till stor del försvunnit.« Två dagar senare dog han.

I januari 1777 var Smith åter i London, bland annat för att bevaka tryckningen av andra upplagan av *Folkens välstånd*. Han var nu 53 år och fortfarande ogift, men hade uppenbarligen inte gett upp hoppet om att bilda egen familj. I ett brev till Lord Stanhope den 8 maj ber han ödmjukt om att få tillbaka ett originalbrev med motiveringen att inte bara visa det för några vänner utan också »att lämna det i arv till min familj och mina ättlingar, om det någon gång skulle behaga Gud att ge mig någon«. Så blev emellertid inte fallet. Smith lär ha haft en ömsesidig ungdomsförälskelse, men något äktenskap hade det inte blivit, och inte heller en förälskelse i en engelsk dam som Smith träffat i Frankrike hade lett vidare. Han förblev ungarl.

### *Tullkommissarien*

Smith var nu benägen att syssla med något nytt, och i början av 1778 utnämndes han till posten som en av fem tullkommissarier för Skottland. I samband med detta flyttade han till Edinburgh tillsammans med sin mor och sin hushållande kusin. De ekonomiska villkoren var goda: tillsammans med livräntan från Buccleugh kom han upp i 900 pund om året, vilket var

cirka tre gånger så mycket som en bra professorslön. Uppdraget sysselsatte honom »fyra dagar i veckan i tullhuset, och då är det omöjligt att på allvar sitta med något annat«. Även de övriga tre dagarna avbröts han ofta av något som hade med tulltjänsten att göra.

Smith blev en nitisk tullkommissarie, angelägen om att följa de regler som gällde. Men han hade ibland idéer om förbättringar. I ett brev 1780 ger han argument för att måttliga tullar är bättre för statskassan än höga prohibitiva tullar eller införsel förbud. Förbud hindrar inte importen, smuggelgodset kommer ut på marknaden och folk är inte medvetna om att de köper förbjudna varor. Någon vecka efter att han tillträtt som tullkommissarie hade han sett på listan över förbjudna varor och blivit förvånad när han sedan såg igenom sin egen garderob: »Jag hade knappast en halsduk, en kravatt, ett par spetsmanschetter eller en näsduk som det inte var förbjudet att använda i Storbritannien. Jag ville statuera exempel och brände upp alltihop.«<sup>75</sup>

Arbetsuppgifterna var varierande men till stor del rutinartade. De lägre tjänstemän som direkt stod för tulluppbörden och kontrollerade varuflödet skulle övervakas, skepp skulle visiteras, gods skulle beslagtas och förstöras eller säljas, åtal skulle förberedas. Smuggling var naturligtvis det största problemet, och det försvårades då någon korrumpierad tulltjänsteman lät sig mutas av smugglarna. Tullkommissarierna fungerade i praktiken både som ett slags administrativa domare och importpoliser. Smith respekterade de villkor som gällde för ämbetet, men i *Folkens välstånd*

hade han förklarat att »naturen« aldrig hade menat att det skulle vara ett brott att föra in varor.

Smith var sällan frånvarande från sammanträdena i tullen. Första gången det skedde var 19 mars 1782, då han inledde en fyra månaders vistelse i London. Under denna tid reviderade han *Folkens välstånd* för den tredje upplagan. Han ägnade sig också åt litterära sällskap. De återstående åren av sitt liv skrev han sparsamt jämfört med åren då böckerna kom till.

### *Smith blir moderlös och sjuk*

Den 23 maj 1784 dog Smiths mor i sitt nittionde levnadsår. Det var ett hårt slag för honom. Det var, skrev han i ett brev, »den slutliga skilsmässan från en person som säkert älskat mig mer än någon annan människa gjort eller kommer att göra, och som jag älskade och respekterade mer än jag någonsin kommer att älska eller respektera någon annan människa«.

Sitt sista besök i London gjorde Smith 1787. Bland ärendena ingick att behandlas för prostatainflammation och opereras för hemorrojder. Hans allmänna hälsotillstånd var svagt, och i mars 1788 klagar han över att detta tillsammans med tullsysslan gjort det svårt att studera. Han hade därför tagit ledigt i fyra månader för att revidera *Theory of Moral Sentiments*. Vad som skulle ske sedan var ovisst.

»Eftersom jag betraktar mitt återstående liv som extremt ovisst och är mycket osäker på om jag kommer att leva så länge att jag kan avsluta flera andra arbeten som jag planerat och gjort vissa framsteg i, tror jag



att det bästa jag kan göra är att lämna dem som redan är publicerade ... bakom mig«, skriver han till sin förläggare. Han klagar vidare över att han »är en mycket långsam arbetare, som skriver om allt åtminstone ett halvt dussin gånger« innan han är något så när nöjd.

I september 1788 skriver Smith om en ny stor sorg. Hans kusin Janet Douglas, som skött hushållet i många år, är döende. »Hon kommer att lämna mig som en av de mest övergivna och hjälplösa männen i Skottland.«

Trots allt hade Smith de sista åren ett intellektuellt stimulerande liv med besökare från olika håll som ville träffa den berömde filosofen. Ett sådant besök fick han den 15 juli 1789 av den unge skalden Samuel Rogers, som på tidens vis hade med sig ett par rekommendationsbrev. Det första samtalet – Rogers återkom flera gånger den närmaste veckan – tycks mest ha rört trivialiteter.

Smith satt ensam och åt frukost med en tallrik smultron framför sig när Rogers kom. Han förklarade att smultron var hans favoritföda den tiden på året, och att de blev fina i Skottland för smultron var ett nordiskt bär, och allra bäst blev de på Orkneyöarna och i Sverige. Sen gled samtalet in på Edinburgh, Skottlands jordbruk, regeringens vägran att sälja spannmål till Frankrike, vilket Smith fördömde, husbyggnad i Edinburgh och Paris och politikern och statistikern John Sinclair, som Smith i viss mån talade nedsättande om, men han tillade att han inte kände till någon som tog saker på allvar utan att ha åstadkommit något till slut.

I januari 1790 klagar Smith över tilltagande skakningar i handen som gör det allt svårare att skriva. Annars var det magproblem, förstoppning, som var den ihållande plågan. I februari skrev han sitt testamente och förklarade för en gäst, som hoppades få se honom på nytt om ett år, att »maskinen bryts ner och jag kommer att vara föga bättre än en mumie«. <sup>76</sup> Den 9 april tycks ha varit sista gången han satt ordförande vid ett tullmöte.

Hans krafter kom och gick, och 25 maj skriver han överraskande att han haft planer på att resa till London. »Men mitt tillfrisknande går mycket långsamt och avbryts så ofta av häftiga återfall att sannolikheten för att jag skall kunna genomföra denna resa blir allt tvivelaktigare för varje dag.«

När han kände att slutet närmade sig var han mycket angelägen om att hans ofärdiga manuskript skulle förstöras. Han orkade inte göra det själv, men den 11 juli övertalade han vännerna och läkarna Joseph Black och James Hutton att bränna dem, med undantag för »Astronomins historia« och några andra saker som nu återfinns i *Essays on Philosophical Subjects*. Han ansåg dem inte tillräckligt genomarbetade.

Adam Smith gick hädan, 67 år gammal, vid midnatt lördagen den 17 juli 1790 i närvaro av Black och Hutton. Men hans verk levde vidare.

# Noter

I hänvisningar syftar WN på *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* medan FV syftar på den svenska upplagan *En undersökning av folkens välfärd, dess natur och orsaker*. TMS syftar på *The Theory of Moral Sentiments*, medan OH syftar på *Den osynliga handen: Adam Smith i urval*, som innehåller översatta delar av TMS och WN. Lectures syftar på *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, medan Corr. följt av nummer syftar på brev med nummer i *Correspondence of Adam Smith*. Biografiska uppgifter baseras huvudsakligen på Ross, Rae och Stewart samt Smiths publicerade korrespondens.

## Förord

1 Eltis.

20 OH s. 426.

21 OH s. 426–427.

22 TMS VI.i.6–9.

## 1. Från barn till filosof

23 TMS VI.ii.intro.2.

2 WN v.i.f.55.

24 TMS VI.ii.1.1.

3 TMS III.3.22.

25 TMS VI.ii.2.2.

4 WN v.i.f.8.

26 TMS VI.ii.3.1.

5 WN vi.g.39.

27 TMS VI.ii.3.3.

6 Corr. 274.

28 OH s. 471.

7 Rae s. 32.

29 OH s. 475.

8 Rae s. 116.

30 OH s. 487.

9 Stewart I.20.

31 OH s. 488.

10 Ross s. 127.

32 OH s. 487.

11 Rae s. 40–41.

33 TMS IV.1.10.

12 Rae s. 71.

34 TMS IV.1.8.

35 Rae s. 255.

## 2. Teorin om moraluppfattningar

13 Rae s. 83.

## 3. Människans språk

14 OH s. 399.

36 Lectures i.3.

15 OH s. 400.

37 Lectures i.149–150.

16 OH s. 404.

38 Lectures ii.125.

17 OH s. 408.

39 Lectures ii.133.

18 OH s. 414–415.

40 Lectures ii.134.

19 OH s. 425.

41 Stewart II.47–48.

4. *Utlandsresa och skrivarmöda*
- 42 WN v.i.g.15.  
 43 Rae s. 51.  
 44 Rae s. 100-101.  
 45 WN v.i.f.36.  
 46 Corr. 86.
5. *Folkens välstånd*
- 47 Robbins s. 15.  
 48 WN IV.ix.27-28.  
 49 FV II s. 106-107.  
 50 FV I s. 159.  
 51 FV II s. 32.  
 52 FV I s. 11.  
 53 WN I.ii.2.  
 54 FV I s. 12.  
 55 FV I s. 3.  
 56 FV I s. 8.  
 57 FV II s. 130-131.  
 58 FV II s. 176.
- 59 WN II.ii.94.  
 60 FV I s. 11.  
 61 FV II s. 20.  
 62 FV II s. 15.  
 63 FV II s. 49.  
 64 FV II s. 21.  
 65 WN IV.ix.29.  
 66 FV I s. 160.  
 67 FV II s. 122.  
 68 FV II s. 27.  
 69 FV I s. 48.  
 70 FV I s. 61.  
 71 FV I s. 70.  
 72 FV I s. 20.  
 73 FV I s. 27-28.  
 74 FV I s. 27.
6. *Tullkommisarien*
- 75 Corr. 203.  
 76 Ross s. 403.

# Referenser

- Aspromourgos, Tony (2009), *The Science of Wealth: Adam Smith and the Framing of Political Economy*. Oxon: Routledge.
- Christiansen, Morten H. och Simon Kirby (2003), »Language evolution: Consensus and controversies«, *Trends in Cognitive Sciences*, vol. 7, nr 7, s. 300–307.
- Eltis, Walter (2004), »Emma Rothschild on economic sentiments: and the true Adam Smith,« *European Journal of the History of Economic Thought*, vol. 11, nr 1, s. 147–159.
- McCloskey, Deirdre (2008), »Adam Smith, the Last of the Former Virtue Ethicists«, *History of Political Economy*, vol. 40, nr 1, s. 43–71.
- The New Palgrave: A Dictionary of Economics* (1987). London: Macmillan. (Artikel om Bentham av Harrison, om Hutcheson av Skinner, om Smith av Skinner.)
- Rae, John (1895), *Life of Adam Smith*. London: Macmillan. E-bok, HTML-format, <http://oll.libertyfund.org/title/1411>.
- Robbins, Lionel (1953), *Den klassiska liberalismens samhällssyn*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ross, Ian Simpson (1995), *The Life of Adam Smith*. Oxford: Oxford University Press.
- Rothschild, Emma (2001), *Economic Sentiments: Adam Smith, Condorcet, and the Enlightenment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Sandelin, Bo (1981), »Adam Smiths politiska ekonomi – och vår tids nationalekonomi«, i Mats Lundahl (red.), *Ideologi, ekonomi och politik: tankar i tiden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Sandmo, Agnar (2006), *Samfunnsøkonomi – en idéhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Smith, Adam (1909–1911, [1776]), *En undersökning av folkens välbästand, dess natur och orsaker*. Lund: C.W.K. Gleerups förlag.
- Smith, Adam (1976, [1759]), *The Theory of Moral Sentiments*, redigerad av D.D. Raphael och A.L. Macfie. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Adam (1976, [1776]), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, redigerad av R.H. Campbell, A.S. Skinner och W.B. Todd. New York: Oxford University Press.

- Smith, Adam (1978), *Lectures on Jurisprudence*, redigerad av R.L. Meek, D.D. Raphael och P.G. Stein. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Adam (1980), *Essays on Philosophical Subjects*, redigerad av W.P.D. Wightman och J.C. Bryce, med Dugald Stewarts Account of Adam Smith, redigerad av I.S. Ross. Oxford: Oxford University Press.
- Följande ingående essäer har återopats:
- »The History of Astronomy«.
  - »The History of the Ancient Physics«.
  - »The History of the Ancient Logics and Metaphysics«.
  - »Of the External Senses«.
  - »Of the Nature of that Imitation which takes place in what are called The Imitative Arts«.
  - »Of the Affinity between Music, Dancing, and Poetry«.
  - »Of the Affinity between certain English and Italian Verses«.
  - »Review of Johnson's *Dictionary*«.
  - »Dugald Stewart: Account of the Life and Writings of Adam Smith«.
- Smith, Adam (1983), *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*, redigerad av J.C. Bryce. Oxford: Oxford University Press. Innehåller även »Considerations Concerning the First Formation of Languages and the Different Genius of Original and Compounded Languages«.
- Smith, Adam (1987), *Correspondence of Adam Smith*, redigerad av Ernest Campbell Mossner och Ian Simpson Ross. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Adam (2007), *Den osynliga handen: Adam Smith i urval*. Stockholm: Timbro.
- Vallinder, Torbjörn (1987), »Adam Smiths genombrott i Sverige«, *Ekonomisk Debatt*, årg. 15, nr 3, s. 229–232.
- Vallinder, Torbjörn (2000), »University Professors and Amateur Writers: *The Wealth of Nations* in Sweden up to 1990«, i Cheng-chung Lai (red.), *Adam Smith across Nations: Translations and Receptions of The Wealth of Nations*. Oxford: Oxford University Press.
- Willis, Kirk (1979), »The Role in Parliament of the Economic Ideas of Adam Smith, 1776–1800«, *History of Political Economy*, vol. 11, nr 4, s. 505–544.



